

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

Дипломна робота
на здобуття першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
на тему:

«Техногенна катастрофа на Чорнобильській АЕС та її вплив на
громадсько-політичне життя УРСР у 1986-1991 рр.»

студентки IV курсу, групи СОІз-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта
(Історія)

Савюк Марії Петрівни

Керівник:

Кобута Степан Йосипович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Паска Богдан Валерійович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

м. Івано-Франківськ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Чорнобильська катастрофа та її наслідки для України та світу	8
1. 1. Чорнобильська АЕС: передумови та хронологія катастрофи	8
1.2. Ліквідація наслідків та боротьба з катастрофою	14
1.3. Перші дні після катастрофи	19
РОЗДІЛ 2. Вплив катастрофи на громадсько-політичне життя УРСР	22
2.1. Реакція світу на трагедію.	22
2.2. Початок громадських рухів і масові екологічні мітинги.	26
2.3. Чорнобильська тема у політичному житті 1990-1991 років.	26
РОЗДІЛ 3. Екологічна компетентність на уроках історії	37
3.1. Екологічна компетентність як складова історичної освіти	37
3.2. Нормативна база: Закон про освіту, концепція НУШ, зміст шкільних програм і підручників	38
3.3. Екологічна складова у формуванні ключових компетентностей учнів	41
РОЗДІЛ 4. Методи і прийоми реалізації теми Чорнобиля в історичній освіті	44
4.1. Форми роботи з темою Чорнобиля на уроках історії у 11 класі	44
4.2. Інтерактивні технології, проекти, джерелознавчі практики	46
4.3. Урок з історії України: «Чорнобильська катастрофа – історичні та громадянські виміри»	48
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Чорнобильська катастрофа, що сталася 26 квітня 1986 року, є однією з наймасштабніших техногенних аварій в історії людства, яка значно змінила не лише екологічний стан регіону, але й вплинула на соціальні, економічні та політичні процеси в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР), а згодом і в незалежній Україні. Наслідки цієї катастрофи відчуються і донині, як у глобальному, так і в національному контекстах. Ця трагедія викликала серйозну екологічну кризу, а також вплинула на свідомість мільйонів людей, породивши хвилю громадського активізму, яка відіграла важливу роль у трансформаціях громадсько-політичного життя.

Чорнобильська катастрофа мала як безпосередні, так і опосередковані наслідки для всього Радянського Союзу, проте її вплив на громадсько-політичне життя УРСР був особливо значущим. У 1986–1991 роках українське суспільство зіткнулося з низкою важливих питань, зокрема щодо екологічної безпеки, здоров'я населення, соціальної справедливості та рівня довіри до влади. Ці проблеми, зумовлені наслідками катастрофи, стимулювали активізацію громадських рухів, які боролися за прозорість дій уряду, екологічні права та соціальну справедливість.

Катастрофа також мала значний вплив на політичну ситуацію, зокрема на процеси демократизації та децентралізації влади. Громадські рухи, що виникли на основі екологічних протестів, поступово трансформувалися у впливові політичні сили, які виступали за зміни у державному управлінні. Врешті, ці рухи сприяли ослабленню позицій радянської влади в УРСР і прискоренню процесу здобуття незалежності України в 1991 році.

Тематика Чорнобильської катастрофи, її екологічні та політичні наслідки продовжують залишатися актуальними для сучасного українського суспільства та світової спільноти. Історичне вивчення цих подій дозволяє краще зрозуміти складні взаємозв'язки між екологічними катастрофами та соціальними змінами,

а також дає можливість зробити важливі висновки для попередження подібних трагедій у майбутньому.

Катастрофа на Чорнобильській АЕС не лише змінила сприйняття атомної енергетики, але й стала каталізатором для численних змін в суспільно-політичному житті. Вона підняла питання відповідальності влади перед суспільством, екологічної безпеки та відкритості політичних рішень. Таким чином, дослідження впливу Чорнобильської катастрофи на громадсько-політичне життя УРСР є важливим як для історичної науки, так і для сучасних суспільних процесів.

Вивчення теми набуває ще більшої актуальності у світлі екологічних викликів сучасності, коли нові техногенні катастрофи, зокрема потенційні ядерні загрози, залишаються реальністю. Дослідження громадських рухів та політичних змін у зв'язку з катастрофою на Чорнобильській АЕС може допомогти краще зрозуміти механізми суспільної реакції на кризи та шляхи їх подолання.

Актуальність дослідження полягає в необхідності глибокого аналізу взаємозв'язку між техногенними катастрофами та громадсько-політичними змінами в країні. Вивчення цього питання є важливим не лише з точки зору історичної науки, але й для розробки сучасних політичних стратегій у сфері екології, безпеки та управління ризиками.

Дослідження охоплює період 1986–1991 років, коли катастрофа на Чорнобильській АЕС безпосередньо вплинула на суспільні настрої та політичну активність в Україні. Аналіз цього періоду дозволяє краще зрозуміти, яким чином екологічні проблеми можуть впливати на політичні процеси та розвиток громадянського суспільства.

Ця робота має на меті дослідити не лише саму катастрофу та її наслідки, але й розкрити її вплив на суспільно-політичні процеси в УРСР, а також на розвиток екологічної свідомості та громадського активізму. Тема є важливою для розуміння загальних тенденцій політичної історії України у другій половині

XX століття, а також для осмислення сучасних викликів, пов'язаних з екологічними катастрофами та їх наслідками.

Об'єкт дослідження – процеси громадсько-політичного життя УРСР у 1986–1991 роках у контексті впливу Чорнобильської катастрофи, а також методичне забезпечення викладання цієї теми у загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – вплив Чорнобильської катастрофи на формування екологічної свідомості, розвиток громадських рухів, політичні процеси в УРСР, а також сучасні педагогічні підходи до вивчення цієї теми в курсах історії, громадянської освіти, географії та інших навчальних дисциплін.

Мета дослідження – проаналізувати вплив Чорнобильської катастрофи на громадсько-політичне життя УРСР у 1986–1991 роках та розробити методичні рекомендації щодо ефективного використання цієї теми в освітньому процесі.

Завдання дослідження:

- вивчити причини та обставини виникнення аварії;
- проаналізувати масштаби катастрофи та її екологічні наслідки;
- охарактеризувати процес ліквідації наслідків аварії;
- дослідити реакцію радянської влади на катастрофу;
- описати громадські рухи, що виникли внаслідок катастрофи;
- визначити роль Чорнобильської тематики у політичному житті 1990-1991 років;
- проаналізувати нормативну базу та зміст шкільної програми і підручників;
- розробити методичні матеріали для викладання (включно з конспектом уроку, інтерактивними методами, міждисциплінарними зв'язками).

Стан наукової розробки. Проблематика Чорнобильської катастрофи є предметом багатьох наукових досліджень в українській та зарубіжній історіографії. Значна частина праць зосереджена на вивченні екологічних, медичних і технічних аспектів трагедії. Проте комплексний аналіз впливу катастрофи на громадсько-політичне життя УРСР, особливо в контексті

формування громадянської активності, екологічного руху та політичної трансформації, представлений значно меншою мірою.

У науковому середовищі важливе місце займає праця Сергія Плохія «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи», яка ґрунтується на багатьох розсекречених джерелах і пропонує критичний аналіз управлінських помилок, замовчування інформації та подальших суспільних змін. Юрій Щербак у книзі «Чорнобиль» порушує етичні, психологічні та інформаційні виміри події, що дозволяє глибше зрозуміти атмосферу посткатастрофічного суспільства. У публіцистиці Володимира Яворівського розкривається формування національного і громадянського дискурсу навколо теми Чорнобиля, зокрема через критику замовчування правди та захист прав постраждалих.

У категорії документальних джерел детальне обґрунтування проблеми містять збірники «Чорнобильське дос'є КГБ» та «Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988)». Вони містять численні протоколи, донесення, аналітичні записки, що демонструють механізми приховування правди, внутрішню динаміку прийняття рішень та ставлення державного апарату до проблеми.

Методичні та педагогічні аспекти теми представлені у працях сучасних українських педагогів. О. Пометун і П. Мороз у своїх підручниках і методичних посібниках (зокрема у підручнику «Історія України: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень).» для 11 класу) формують інтерактивні підходи до вивчення складних тем, зокрема техногенних катастроф. У їхніх методичних матеріалах пропонується реалізація компетентнісного підходу, використання історичних джерел, організація дискусій, проєктних робіт і міжпредметних зв'язків. О. Гісем у підручнику «Всесвітня історія: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту)» акцентує увагу на історичних та екологічних викликах, що постають перед суспільством у другій половині XX століття. Автор пропонує логічно структуровані завдання для розвитку критичного мислення учнів, що особливо актуально у викладанні тем, пов'язаних із Чорнобилем.

Зміст нормативних документів – зокрема «Державного стандарту базової середньої освіти» (2020), Концепції Нової української школи (НУШ) та Закону України «Про освіту» – передбачає формування екологічної, соціальної та громадянської компетентностей. Це створює основу для впровадження теми Чорнобильської катастрофи у зміст історичної освіти через діяльнісний підхід.

Попри наявність окремих педагогічних напрацювань, системне інтегрування екологічної тематики у шкільну історичну освіту на прикладі Чорнобильської трагедії залишається на етапі становлення. Таким чином, дана дипломна робота спрямована на заповнення цієї прогалини шляхом розробки та апробації методичних матеріалів, які б поєднували історико-політичний аналіз і сучасні дидактичні підходи.

Наукова новизна. Наукова новизна роботи полягає у міждисциплінарному підході до аналізу впливу Чорнобильської катастрофи – не лише як техногенної події, але і як каталізатора соціально-політичних змін. Особливу увагу приділено методичному аспекту – запропоновані способи формування екологічної компетентності учнів є практичним втіленням ідей сталого розвитку, громадянської відповідальності та критичного мислення. Матеріал розділів адаптований до умов викладання історії у школі, що дозволяє зробити внесок у педагогічну практику шляхом інтеграції джерелознавчих, проектних і рольових методів навчання.

Методи дослідження. У роботі використано історико-політичний аналіз, порівняльно-історичний метод, джерелознавчий аналіз, методи педагогічного моделювання.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати можуть бути використані у викладанні сучасної історії України, розробці уроків з екологічної безпеки та громадянської освіти, а також для поглибленого вивчення впливу екологічних катастроф на політичні процеси.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1. Чорнобильська катастрофа та її наслідки для України та світу

1. 1. Чорнобильська АЕС: передумови та хронологія катастрофи

Чорнобильська атомна електростанція, розташована на півночі України, поблизу міста Прип'ять, стала одним із наймасштабніших радянських проєктів в галузі атомної енергетики. Її будівництво мало стратегічне значення для енергетичних потреб Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) і Радянського Союзу загалом. Починаючи з 1960-х років, СРСР активно розвивав атомну енергетику для зменшення залежності від викопного палива і підвищення енергетичної незалежності. Чорнобильська АЕС стала важливим елементом цієї стратегії.

Будівництво ЧАЕС розпочалося в 1970 році, після ухвалення рішення Держпланом СРСР. Проєкт станції був частиною загальносоюзної програми розвитку атомної енергетики, яка передбачала створення численних реакторів для забезпечення електроенергією промислових і сільськогосподарських районів країни. Важливим фактором вибору місця для будівництва стала наявність річки Прип'ять, яка могла використовуватися як природне джерело води для охолодження реакторів, а також близькість до густо населених регіонів України. Місто Прип'ять було спеціально засноване у 1970 році для забезпечення житлом та інфраструктурою працівників станції і їхніх родин. Прип'ять швидко зростала, і до 1986 року в місті проживало близько 50 тисяч людей.

ЧАЕС стала четвертою атомною електростанцією в Україні після Південноукраїнської, Рівненської та Запорізької АЕС. Для станції було обрано реактор РБМК-1000 (реактор великої потужності канальний), розроблений Інститутом атомної енергетики ім. Курчатова в Москві. Це був графіто-водяний реактор на теплових нейтронах, який використовував воду як охолоджувач і графіт як сповільнювач нейтронів.

РБМК-1000 був вибраний через те, що цей тип реакторів мав кілька переваг для радянської енергетичної програми:

1. потужність – реактор мав високу електричну потужність – 1000 МВт (мегават), що дозволяло забезпечувати значні обсяги електроенергії;
2. виробництво плутонію – РБМК-1000 дозволяв отримувати плутоній, що був важливим для військових цілей у рамках радянської ядерної програми;
3. використання низькозбагаченого урану – РБМК працював на паливі з невисоким рівнем збагачення урану (до 2%), що було дешевшим і доступнішим.

Однак, попри технічні переваги, конструкція реакторів РБМК мала низку суттєвих недоліків. Відсутність захисного контейнменту (захисної оболонки) над реактором та позитивний паровий коефіцієнт реактивності створювали значні ризики для безпечної експлуатації.

Будівництво станції було розподілене на кілька етапів, з кожним наступним енергоблоком, що вводився в експлуатацію по мірі завершення робіт.

1. Перший енергоблок (№1) був введений в експлуатацію у вересні 1977 року. Це був перший реактор, який почав виробляти електроенергію для промислових та житлових районів Київської області. Його запуск відбувся вчасно, без значних затримок.

2. Другий енергоблок (№2) почав працювати вже у 1978 році, продовжуючи збільшувати потужності станції. Обидва блоки разом забезпечували значну частину електроенергії для центральних районів УРСР і частково для інших регіонів СРСР.

3. Третій енергоблок (№3) був введений в експлуатацію у 1981 році. Його запуск дозволив збільшити загальну виробничу потужність станції до 3000 МВт.

4. Четвертий енергоблок (№4) став завершальним етапом першої фази розвитку ЧАЕС. Його ввели в експлуатацію в грудні 1983 року. Саме цей блок став місцем катастрофи, яка відбулася у квітні 1986 року. Четвертий енергоблок

також був реактором типу РБМК-1000 і на момент катастрофи працював на повну потужність.

Згідно з первинним планом, ЧАЕС мала складатися з шести енергоблоків. П'ятий і шостий блоки мали бути завершені у 1986 та 1988 роках відповідно. Вже почалося будівництво п'ятого блоку, але через аварію на четвертому енергоблоці роботи зупинили. П'ятий енергоблок на момент катастрофи був готовий приблизно на 70%, але ніколи не був завершений і введений в експлуатацію.

До моменту катастрофи ЧАЕС вважалася однією з найуспішніших атомних електростанцій Радянського Союзу, яка забезпечувала значну частку електроенергії для УРСР. Станція працювала стабільно, без серйозних інцидентів, однак конструктивні недоліки РБМК-1000 і відсутність належних процедур безпеки створювали постійні ризики. Протягом перших років експлуатації станції накопичувалися певні проблеми, які стосувалися як конструкції реакторів, так і недостатньої підготовки персоналу. Однак ці проблеми вважалися незначними на тлі стратегічної важливості станції для Радянського Союзу.

Чорнобильська АЕС відігравала ключову роль у енергетичному балансі УРСР та всього СРСР. Станція забезпечувала електроенергією промислові райони, що активно розвивалися, а також великі житлові масиви Київської області та сусідніх регіонів. На момент аварії вона була однією з найбільших атомних електростанцій у світі.

Інвестиції у будівництво ЧАЕС становили величезні кошти, а її економічна ефективність вважалася дуже високою, враховуючи швидке нарощування потужностей і можливість забезпечення електроенергією великих територій. Водночас, відсутність достатньо розвинених систем безпеки та недоліки в управлінні ризиками створювали значну небезпеку для довкілля і населення, що зрештою призвело до катастрофічних наслідків.

Передумови катастрофи.

1. Конструктивні недоліки реактора РБМК-1000. Чорнобильська АЕС використовувала реактори типу РБМК-1000, які мали низку технічних особливостей, що створювали ризики. Основний недолік цього типу реактора полягав у позитивному паровому коефіцієнті реактивності – це означало, що під час зростання температури води і перетворення її на пару реактивність реактора збільшувалася. Це призводило до прискорення ядерної реакції, що в разі збою могло спричинити аварію.

Ще одним недоліком була відсутність захисного контейнменту – спеціальної герметичної оболонки, яка б захищала зовнішнє середовище у разі витоку радіоактивних матеріалів або вибуху. У західних реакторах контейнмент був стандартом, але у РБМК його не було, що збільшувало ризик поширення радіоактивних речовин у разі аварії.

2. Недоліки в управлінні безпекою. Радянська атомна енергетика надавала пріоритет виробництву електроенергії перед безпекою. Ряд процедур і норм, які повинні були забезпечити безпеку експлуатації реакторів, часто ігнорувалися або виконувалися неякісно через недостатню підготовку персоналу або політичний тиск на виконання планових завдань. Важливу роль відігравала відсутність достатньої інформації про реальні ризики експлуатації реакторів типу РБМК.

3. Невдала підготовка персоналу. Обслуговуючий персонал Чорнобильської АЕС не отримав належної підготовки для роботи з надскладними ситуаціями. Багато хто з них не мав достатньо досвіду або знань для того, щоб розуміти всі технічні ризики і критичність процесів, з якими вони працювали. Крім того, важливі системи безпеки могли бути вимкнені або обійдені через помилки в управлінні або недостатнє дотримання процедур.

4. Політичний тиск і прагнення до високих результатів. Система управління в СРСР часто базувалася на виконанні планів і норм, що сприяло формуванню атмосфери, у якій підвищена увага до безпеки могла сприйматися як ознака слабкості або небажання працювати "на результат". Технічні та

наукові працівники відчували тиск на швидке виконання експериментів, а керівництво станції орієнтувалося на показники ефективності, а не безпеки.

Аварія на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року о 01 год. 23 хв стала однією з найбільших техногенних катастроф в історії людства [11, с. 25; 7, с. 43]. Вона спричинила значний вплив на екологію, здоров'я людей і політичні процеси, не лише в Радянському Союзі, але й по всьому світу. Вибух на четвертому енергоблоці ЧАЕС став результатом сукупності технічних недоліків, помилок персоналу і прорахунків у системі управління атомною енергетикою. Проводився експеримент, метою якого було випробування систем безпеки реактора в умовах зниження потужності до мінімуму. Експеримент мав показати, чи зможе турбогенератор виробляти електроенергію інерційно, після вимкнення основного живлення, щоб підтримувати систему охолодження реактора до моменту запуску резервних дизельних генераторів. Однак під час цього випробування сталися кілька серйозних порушень техніки безпеки та стандартних процедур:

1. неправильне зниження потужності – початковий план експерименту передбачав зниження потужності реактора до рівня 700-1000 МВт. Однак через людську помилку, рівень потужності було знижено до критично низького значення – 30 МВт. Це спричинило нестабільну роботу реактора;

2. відключення систем безпеки – під час проведення випробування було вимкнено кілька ключових систем безпеки, зокрема автоматична система захисту реактора, яка мала запобігати аваріям. Це рішення було ухвалене керівництвом станції через бажання успішно завершити експеримент, попри нестабільність роботи реактора;

3. погана комунікація і помилки оператора – в процесі проведення експерименту оператори намагалися стабілізувати реактор, проте серія неправильних дій лише погіршила ситуацію. Замість того, щоб негайно зупинити реактор, було прийняте рішення продовжувати випробування;

4. запізнiла реакція на критичне збільшення потужності – через позитивний паровий коефіцієнт реактивності при зниженні рівня води в

охладжувачі реактор почав швидко нарощувати потужність. Співробітники спробували натиснути аварійну кнопку (АЗ-5), щоб зупинити реактор, однак це спровокувало зворотній ефект через конструкційні особливості стрижнів системи захисту. В результаті реактор увійшов у критичний режим, що призвело до вибуху.

Вибух був настільки потужним, що зруйнував верхню частину реактора і викинув в атмосферу величезну кількість радіоактивних матеріалів. Частина активної зони реактора була зруйнована, а графітовий сповільнювач загорівся. Це спричинило сильну пожежу, яка тривала кілька днів.

Миттєво в атмосферу були викинуті радіоактивні ізотопи, такі як йод-131, цезій-137 і стронцій-90. Ці елементи осіли на великих територіях України, а також поширилися на інші частини Європи. Радіоактивна хмара поширилася на десятки тисяч кілометрів, спричиняючи масштабне забруднення. Викид радіоактивних речовин перевищив кількість, що викинулася під час бомбардувань Хіросіми та Нагасакі в 1945 році. Площа забрудненої території склала понад 200 тисяч квадратних кілометрів. У перші дні після катастрофи радянська влада відреагувала повільно, і евакуація мешканців міста Прип'ять (близько 49 тисяч осіб) почалася лише через 36 годин після вибуху. Протягом кількох тижнів зони навколо станції були повністю евакуйовані, загалом більше 116 тисяч людей були переселені з 30-кілометрової зони відчуження. В подальшому ця зона розширювалася, і кількість переселених осіб сягнула понад 200 тисяч.

Чорнобильська катастрофа привернула увагу світової спільноти до питання безпеки атомних електростанцій. Радіоактивна хмара поширилася на території багатьох європейських країн, що призвело до міжнародної кризи. Країни, такі як Швеція, Німеччина та Франція, відчули вплив радіації, що змусило уряди вимагати пояснень від СРСР та вимірювати рівні радіації.

Радянський Союз витратив величезні ресурси на ліквідацію наслідків катастрофи. Окрім величезних коштів на евакуацію та переселення людей, величезні витрати пішли на будівництво саркофагу – бетонної конструкції, яка

мала ізолювати зруйнований реактор. У наступні десятиліття це спричинило додаткові витрати на реконструкцію та підтримку зони відчуження.

1.2. Ліквідація наслідків та боротьба з катастрофою

Катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС) розпочалася в ніч на 26 квітня 1986 року, коли о 1:23:40 стався вибух на четвертому енергоблоці. Цей вибух миттєво перетворив ЧАЕС із центру атомної енергетики на епіцентр радіоактивного лиха. Через конструктивні особливості реактора та людські помилки, реактор четвертого блоку був зруйнований, що призвело до викиду великої кількості радіоактивних речовин в атмосферу. Рівень радіації в навколишньому середовищі був настільки високим, що засоби вимірювання радіації на станції просто перестали працювати.

Разім Давлетбаєв, заступник начальника турбінного відділення, який теж перебував на пульті управління, згодом згадував: «Начальник зміни 4-го блока Олександр Федорович Акімов... підходив до кожного оператора, включаючи старшого інженера управління турбіни Ігоря Кіршенбаума, якого він коротко проінструктував: після команди розпочати експеримент той повинен відключити турбіну № 8. Потім Акімов запитав, чи готові оператори, і вже за мить Геннадій Метленко, науковий консультант з “Донтехенерго”, дав команду: “Увага, осцилограф, старт”». Годинник показував 1:23:04. «Після цієї команди, – продовжував Давлетбаєв, – Кіршенбаум закрутив вентиль турбіни, а я стояв поруч і дивився на тахометр, спостерігаючи за швидкістю турбіни № 8. Як і очікувалося, в результаті електродинамічного гальмування генератора її швидкість різко впала... Коли швидкість турбогенератора було знижено до рівня, прописаного у програмі випробувань, генератор запустили знову. Таким чином, тестування гальмування генератора, також закладене в програмі, пройшло нормально, – ми почули команду начальника зміни Акімова зупинити реактор, що й було зроблено оператором панелі управління блока» [23, ст. 223].

У перші секунди після вибуху більшість працівників ЧАЕС у приміщеннях поблизу четвертого блоку отримали критичні дози радіації. Валерій Перевозченко, начальник зміни реактора, згадував, що все відбувалося миттєво [24]. Очевидці розповідали, що метал і бетон, що покривали реактор, були розплавлені і викинуті у повітря разом із радіоактивним пилом, який розносився вітром.

Працівники, що працювали на станції, швидко почали розуміти, що сталася серйозна аварія. Звіти свідчать, що начальник зміни Олександр Акімов та оператор Леонід Топтунов намагалися зупинити реактор, але вже було надто радіаційне випромінювання настільки велике, що навіть захисний одяг не міг повністю захистити працівників.

Для пожежників 2-ї воєнізованої пожежної частини 25 квітня 1986 року був звичайним днем. Вони обговорювали плани на вихідні: багато хто збирався провідати родичів або допомагати в посадці картоплі – майже кожен мав присадибну ділянку. Більшість інженерів і технічних працівників Чорнобильської АЕС приїхали з різних куточків України, натомість пожежники та будівельники були місцевими, переважно українцями й білорусами. Робота в пожежній частині забезпечувала гідну зарплату, що значно перевищувала можливості заробітку в рідних селах.

Зміна тривала 24 години – з 8:00 ранку до 8:00 ранку наступного дня. Завдяки графіку, після зміни 26 квітня пожежники мали два вихідні. Цей день вони провели на навчаннях біля 5-го енергоблока, який ще будувався, а ввечері відпочивали: хтось подрімав, хтось дивився телевізор. У новинах розповідали про засідання Політбюро, присвячене дефіциту споживчих товарів, а також про конфлікт між США і Лівією після авіаудару американців. Після випуску новин на телебаченні транслювали фестиваль «Пісня року-86» та змагання з гімнастики.

У цей час 23-річний лейтенант Володимир Правик, начальник караулу, перебував у своєму кабінеті. Він готував музичне привітання для команди напередодні свят. Два тижні тому його дружина Надія народила доньку, тому

Володимир звернувся до керівництва з проханням перевести його на іншу посаду без нічних змін, щоб мати більше часу для родини. Однак поки що він залишався на своєму посту.

Команда Правика вирізнялася серед інших пожежних частин: колектив складався з досвідчених бійців, які отримали роботу завдяки родинним зв'язкам. Сам лейтенант вважав, що лідер має показувати приклад, хоча начальник частини, майор Леонід Телятников, інколи критикував його за надто м'яке ставлення до підлеглих. «Правик був прекрасним хлопцем, – говорив один із його досвідчених колег, 35-річний Леонід Шаврей. – Мізкуватий і компетентний, він прекрасно розумівся на радіотехніці – справі, яку обожнював. Був фактично професіоналом у світлотехніці та з ремонту приймачів і магнітофонів. Окрім того, він чудово ладнав з колективом. Чудовий командир, здатний вирішити будь-яке питання. Якщо ви зверталися до Володимира, він реагував невідкладно» [20, с. 52-54].

Близько другої ночі Правик готувався передати чергування. У цей час один із його підлеглих, Іван Шаврей, стояв на вулиці перед частиною. Раптом пролунав гучний звук – наче вихід пару на АЕС. Іван не надав цьому значення, адже подібне траплялося й раніше. Але за мить пролунали два потужні вибухи. Підбігши до вікна, він побачив вогняну кулю над 4-м енергоблоком. За лічені секунди над станцією з'явилася чорна грибоподібна хмара. Спрацювала сирена тривоги. Пожежники негайно зреагували – попереду на них чекала боротьба з найнебезпечнішою пожежею в їхньому житті.

Одразу після вибуху персонал станції та три чергові пожежні відправились на боротьбу з вогнем. Добравшись до воріт, вони не побачили пожежі, яку було видно з вікна. Проте за турбінними блоками була довга 32-х метрова будівля заввишки, яка з'єднувала всі чотири реактори атомної електростанції. Третій та четвертий енергоблоки, висота яких 72 метри, були з'єднані спільною димовою трубою. Аварія мала значний розмах. Адже 4 блок стояв не тільки без даху, але й без значної частини стіни. Правик був змушений радиувати сигнал тривоги третього, найвищого, рівня, тому всі пожежні

частини Київської області негайно були призвані у повну бойову готовність. За даними Національної доповіді України, уже в перші хвилини після вибуху було очевидно, що масштаб катастрофи виходить за межі локальної пожежі, адже локація перетворилась на зону високого радіаційного забруднення, адже матеріали, з якого був зроблений дах сприяли швидкому займанню [7].

Пожежники стикнулися з низкою труднощів: відсутність води в деяких магістралях, небезпека замикання через пробиті бетонні плити, висока температура, що розпавила покриття. У виданні «Чорнобильська катастрофа» під ред. В. Бар'яхтара зазначено, що гасіння вогню відбувалося в умовах, які не дозволяли використання стандартного обладнання: «Пожежні частини працювали із застосуванням підручних засобів, зокрема піску, захисних рукавів і брезенту» [10, с. 94]. Через кілька днів Прищепка згадував: «Коли я піднявся нагору, побачив, що дах частково пошкоджено, а де-не-дне він узагалі провалився. Близьче до краю даху 4-го енергоблока я помітив, що стеля зайнялася. Я хотів пробратися туди, однак дах почав хитатися. Тоді я повернувся і пішов уздовж стіни, рухаючись біля труби з водою для пожежогасіння. Наблизився до епіцентру полум'я і, – оскільки під'єднати пожежний рукав було неможливо, – почав засипати вогонь піском». Леонід Шаврей також згадував, як гасив полум'я без використання води: «Ми намагалися збити вогонь за допомогою брезентових пожежних рукавів. На даху було проведено водопостачання для гасіння пожежі, а в контейнерах були пожежні рукави, які ми, власне, й використовували для боротьби з полум'ям... При використанні водомогло статися коротке замикання, адже на даху були діри... Гасили вогонь рукавами і намагалися затоптати ногами» [23, с.103].

«Рухатися було важко, адже бітум на даху розплавився, – говорив потім Шаврей. – Температура зашкалювала... А за найменшого її підвищення бітум миттєво спалахував... Зробивши один крок, ви вже не могли зробити другий – взуття пристає до поверхні... Окрім того, увесь дах було завалено сріблястими шматочками якогось матеріалу. Ми відфутболювали їх у бік.

Спершу здавалося, що вони просто валялися навколо, проте вже за мить вони займалися» [23, с.103].

Пожежники, за свідченнями лікарів і очевидців, працювали без належного протирадіаційного захисту. Адже ті, хто прибули першими, не були попереджені про реальну загрозу. Вони вважали, що це звичайна технічна пожежа. За свідченнями Валентини Тимофєєвої, лікаря-радіолога, яку викликали для обстеження пожежників описано, як пожежник Василь Ігнатенко та його колеги отримали смертельні дози радіації вже у перші хвилини після початку робіт. Вже за кілька годин мали симптоми гострої променевої хвороби: нудоту, запаморочення, опіки шкіри [11].

На світанку 26 квітня 1986 року була створена Урядова комісія, яку очолив Борис Щербина, заступник Голови Ради Міністрів СРСР. Вони негайно вирушили до Чорнобиля для контролю ліквідації аварії. Щербина зазначив, що одразу після приїзду було зрозуміло, що це не звичайна аварія, адже рівень радіації був занадто великим [9].

Тим часом евакуація міста Прип'ять, розташованого за три кілометри від станції, розпочалася лише 27 квітня – через понад 36 годин після аварії. Евакуація відбувалася без попередження про масштаби катастрофи, жителям сказали взяти лише найнеобхідніше і залишити домівки. За кілька годин було евакуйовано понад 49 тисяч людей. Через деякий час після аварії переселенцям дозволили повернутися у місто, щоб забрати необхідні речі. Родині Ковальових не пощастило – коли проводилася дезінфекція, струмінь води із брендспойта розбив шибку вікна і всю кімнату залило водою.

Через кілька днів після аварії, після оцінки масштабу катастрофи, уряд прийняв рішення залучити до ліквідації військових. Армійські підрозділи отримали завдання обмежити розповсюдження радіоактивного забруднення. Всього було мобілізовано близько 600 тисяч осіб, яких пізніше назвали ліквідаторами. Завдання ліквідаторів включали ряд заходів.

1. Засипання реактора бором і піском. Щоб погасити пожежу і знизити рівень радіації, військові гелікоптери дійсно скинули тисячі тонн піску, бору та

свинцю на залишки четвертого енергоблоку. Серед пілотів, які брали участь у цих діях, був Володимир Топтунов, один із ключових ліквідаторів [10].

2. Зведення саркофагу. Після того, як рівень радіації вдалося частково знизити, розпочалося зведення захисної конструкції – «саркофагу», що тривало понад шість місяців. У процесі було задіяно десятки тисяч працівників, які працювали у надзвичайно небезпечних умовах. За даними Національної доповіді України, роботи виконувалися вахтовим методом, за суворим регламентом часу перебування у зоні опромінення. Через надмірну дозу радіації багато хто отримував опіки та втрачав працездатність [7].

3. Очищення території. Ліквідація наслідків включала масштабне очищення забрудненої території: знімання верхнього шару ґрунту, демонтаж будівельних конструкцій, миття радіоактивного пилу з дахів і доріг. Згідно з виданням «Чорнобильська катастрофа» під редакцією акад. В. Г. Бар'яхтара, ці дії здійснювались під постійним контролем рівня радіації, із залученням військових частин, інженерів і медиків. Багато учасників отримували дозу опромінення, що перевищувала допустимі норми у кілька разів [11].

4. Роботи у реакторному залі Для зниження рівня випромінювання ліквідатори закидали графітові уламки вручну, працюючи у високих дозах опромінення.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, десятки тисяч ліквідаторів зазнали серйозних проблем зі здоров'ям через вплив радіації. Багато з них отримали гостру променеву хворобу, що призвело до летальних випадків або важких хронічних захворювань. МАГАТЕ в 2000 році опублікувало звіт, в якому зазначено, що кількість жертв від радіаційних наслідків важко точно оцінити, але вона є значною. Окрім безпосередньої загрози для здоров'я людей, Чорнобильська аварія завдала непоправних збитків природі. Внаслідок радіоактивного забруднення загинуло багато видів тварин і рослин у найближчих до ЧАЕС регіонах, що призвело до створення так званого «Рудого лісу». Тварини, які вижили, отримали генетичні мутації.

1.3. Перші дні після катастрофи

У ніч з 25 на 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС сталася аварія, яка спричинила наймасштабнішу техногенну катастрофу в історії людства. У перші години після вибуху реактора №4 інформація про реальні масштаби аварії трималася в таємниці. Керівництво станції, зокрема директор Віктор Брюханов і головний інженер Микола Фомін, намагалися запевнити, що ситуація перебуває під контролем. Лише під ранок 26 квітня було повідомлено вищі органи державної влади СРСР про серйозність інциденту.

Уранці 26 квітня до зони аварії прибуває урядова комісія на чолі з Борисом Щербиною. Як зазначено у «Тридцять п'ять років Чорнобильської катастрофи: Національна доповідь України» [7], члени комісії були вражені критичним станом 4-го енергоблоку, високими показниками радіаційного фону та відсутністю оперативного плану реагування. Місто Прип'ять на той момент ще функціонувало у звичайному режимі: люди йшли на роботу, діти – до шкіл, тоді як рівень радіації вже вийшов за всі допустимі межі. Рівні радіації в місті почали одразу підвищуватися: 26 квітня діапазон показників радіації був від 14 до 140 мілірентгенів за годину, проте до 7-ї ранку 27 квітня вони зросли до 180-300 мілірентгенів; навколо ЧАЕС рівні підскочили до 600 мілірентгенів за годину. Евакуація населення мала розпочатись вранці 27 квітня, проте ухвалення рішення було занадто пізно. Тому евакуацію розпочали аж після опівдня 27 квітня. Частина жителів евакуація відбулась несподівано, а частина з нетерпінням чекала на неї. За цей час значна частина жителів встигла зазнати небезпечного опромінення. Деякі мешканці не вірили в небезпеку і сприймали ситуацію як тимчасову. Рішення ухвалювалися з великим запізненням, а міжміський зв'язок був вимкнений, щоб запобігти поширенню паніки.

Перші вказівки з боку союзного керівництва стосувалися контролю над інформацією. Газети та телебачення не публікували реальних даних, а згадка про аварію вперше з'явилася лише 28 квітня в офіційному зведенні ТАСС. Як

зазначено у збірнику [7], на засіданні Політбюро 29 квітня головним завданням визначено «контроль над настроями населення та збереження порядку в Києві».

Рішення Міністерства охорони здоров'я щодо підвищення допустимих рівнів радіаційного впливу у 10 разів викликало значний резонанс серед науковців. Цей крок дозволив зменшити кількість людей, яких офіційно визнали постраждалими, але створив реальну загрозу для здоров'я населення. Проте у травні-червні було вже відомо, що забруднення досягло багатьох регіонів України, зокрема Київської, Житомирської, Рівненської областей.

Наприкінці травня – на початку червня Політбюро розглядало можливість повернення людей до зон з «умовно безпечним» рівнем радіації. У доповіді зазначено, що навіть після стабілізації ситуації прийняті рішення залишалися суперечливими й викликали обурення серед населення, а вчені закликали не поспішати з реевакуацією.

Таким чином, перші дні після катастрофи стали критичним етапом, коли масштаби трагедії поєдналися з інституційною неготовністю та інформаційною закритістю радянської системи. Низький рівень оперативної реакції, спроби зменшити серйозність наслідків, затримка з евакуацією населення, підвищення «допустимих» рівнів радіації – усе це зумовило додаткові людські втрати та підірвало довіру до влади. Саме в ці дні формувалася не лише стратегія подолання технічної аварії, а й суспільне усвідомлення масштабів катастрофи, яке згодом переросте у вимоги до прозорості, відповідальності та переосмислення екологічної безпеки як пріоритету державної політики.

РОЗДІЛ 2. Вплив катастрофи на громадсько-політичне життя УРСР

2.1. Реакція світу на трагедію.

Ніколи інформація з Прип'яті не розповсюджувалась. Незважаючи на те, що довелось евакуювати тисячі жителів Прип'яті та сусідніх сіл, радянська влада все ж не повідомляла інформацію про трагедію ні своїм громадянам, ні тим більше, всьому світові.

У перші дні після вибуху радянська влада не інформувала ані власне населення, ані міжнародну спільноту про масштаби катастрофи. Радіоактивна хмара, яка поширилась над частиною Європи, була вперше зафіксована у Швеції 28 квітня. Саме з повідомлень західних метеорологів світ дізнався про аварію, що свідчило про серйозні недоліки в системі міжнародного інформування та закритості СРСР.

Під тиском міжнародної критики та після отримання запитів від Міжнародного агентства з атомної енергії, СРСР був змушений оприлюднити коротке офіційне повідомлення через агентство ТАСС. Проте повідомлення було поверховим і не містило жодних відомостей про евакуацію населення, рівні забруднення або наслідки для здоров'я людей. Як наголошено у звіті [26], така позиція Радянського Союзу стала причиною перегляду міжнародних протоколів щодо реагування на ядерні аварії.

Західні країни, зокрема Швеція, першими зафіксували підвищений рівень радіації. Попри спроби приховати масштаб катастрофи, міжнародний тиск зростав. Після цього радянський уряд був змушений частково співпрацювати з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ), хоча співпраця була обмеженою і почалася лише наприкінці червня 1986 року: «Міжнародний тиск змусив радянське керівництво до часткового співробітництва з МАГАТЕ, але повного доступу до інформації так і не було надано» [26].

Уранці 28 квітня на засідання Політбюро після дискусій Михайло Горбачов вирішив подати заяву про трагедію. Ніхто не думав, що трагедія

набула глобальних масштабів, а радіаційні хмари вийшли за Радянського Союзу, посіявши паніку на Заході. Тому радянські ЗМІ вперше заговорили про аварію лиш 28 квітня, о 21-й годині. Ведучий телевізійної програми «Час» зачитав коротке зведення радянського інформаційного агенства ТАСС, текст якого був таким: «На Чорнобильській атомній електростанції сталася аварія. Один із атомних реакторів пошкоджено. Постраждалим надається допомога. Урядова комісія направлена для з'ясування деталей інциденту». Проте про підвищення рівня радіації та евакуацію не було повідомлено. [28].

Пізніше Горбачов наполягатиме на тому, що він і члени Політбюро не мали повної картини подій у перші дні після аварії. У своїх мемуарах він зазначав, що звинувачення в навмисному приховуванні інформації є безпідставними, оскільки навіть радянське керівництво не володіло всією правдою на той момент. Однак реальна ситуація була складнішою, ніж офіційні заяви. Вищі радянські посадовці мали значно більше відомостей, ніж визнавали публічно. Навіть ті, хто прагнув відійти від традиційної політики секретності, зокрема Горбачов і Рижков, побоювалися, що розголос може спричинити хаос і втрату контролю над країною. Пізніше Микола Рижков згадував, що перед ними стояв складний вибір про те, як повідомити населенню правду, не допустивши паніки. Він іронічно зауважував: «Що я мав сказати людям? Що реактор зруйнований, рівень радіації критичний і кожен має рятуватися самостійно?» [13]. Таким чином, радянське керівництво свідомо балансувало між необхідністю інформувати громадськість і страхом перед можливими наслідками масової паніки.

29 квітня 1986 року громадськість Сполучених Штатів отримала перші повноцінні відомості про аварію на Чорнобильській АЕС. Спочатку масштаби катастрофи залишалися неочевидними. Кореспондент Associated Press Сергій Шмеман писав у *The New York Times*: «Спершу серйозність аварії, яка розвіяла радіоактивні матеріали над Скандинавією, була не зовсім очевидною, однак коротка заява, поширена інформаційним агентством ТАСС і презентована у вечірньому телевізійному випуску новин, дає зрозуміти, що інцидент

серйозний. Окрім того, судячи з формулювання, проблему на атомній електростанції повністю не вирішено» [29]. Шмеман також зазначив, що реакція Радянського Союзу з'явилася лише через кілька годин після того, як Швеція, Фінляндія та Данія повідомили про аномально високі рівні радіації у своєму повітряному просторі.

Того ж дня американський президент Рональд Рейган дізнався про катастрофу від своєї команди з питань зовнішньої політики та національної безпеки. Це сталося під час його перельоту до Балі на зустріч лідерів країн Південно-Східної Азії. У відповідь адміністрація США негайно створила спеціальну робочу групу для моніторингу подій та аналізу можливих наслідків для Америки. Координацію здійснював віце-президент Джордж Буш-старший, а безпосереднє керівництво поклав на себе Лі Томас, голова Агентства з охорони довкілля.

Тим часом Центральне розвідувальне управління США (ЦРУ) підготувало перший аналітичний звіт, у якому Чорнобильська катастрофа визнавалася наймасштабнішою ядерною аварією в історії. У документі також згадувалися непідтверджені дані про сотні або навіть тисячі загиблих. Крім того, у звіті визнавалося, що американська розвідка не змогла вчасно отримати інформацію про інцидент і дізналася про нього лише після повідомлень зі Швеції.

Першим офіційним кроком США у відповідь на новини з Чорнобиля стала пропозиція допомоги. 29 квітня представники Державного департаменту запропонували радянському дипломату у Вашингтоні сприяння у ліквідації наслідків катастрофи. Проте той не мав детальної інформації про подію. Саме цього дня Держдепартамент США вперше публічно висловив невдоволення тим, що Радянський Союз не надає достатньо деталей про аварію. У США також припускали, що Чорнобильська станція могла бути частиною радянської військової програми, що ще більше ускладнювало ситуацію.

Наступного дня, 30 квітня, радянські дипломати передали офіційне повідомлення від Генерального секретаря Михайла Горбачова для Рональда

Рейгана. У ньому підтверджувалося, що аварія дійсно відбулася. Прес-секретар Білого дому Ларрі Спікс повідомив журналістам, що часткова евакуація населення відбулась через витік радіоактивних матеріалів. Проте ситуація стабільна і не потребує спеціальних заходів для захисту населення. Проте Вашингтон наполягав на тому, щоб Москва надала більш детальну інформацію.

30 квітня вперше з моменту аварії центральна газета *Правда* опублікувала статтю про події в Чорнобилі. Інформація значною мірою повторювала попередню заяву ТАСС, однак тепер у матеріалі з'явилися деякі нові деталі. Було названо Бориса Щербину головою урядової комісії, підтверджено факт евакуації з Прип'яті (хоча місто було назване «селищем»), а також запевнялося, що рівні радіації перебувають під контролем.

Тим часом у Києві ситуація загострювалася. Зранку 30 квітня рівень гамма-випромінювання в місті почав зростати, і вже опівдні досяг 1700 мікрорентгенів на годину. Однак до вечора цей показник знизився до 500 мікрорентгенів, що давало підстави для обережного оптимізму.

Незважаючи на небезпечну радіаційну обстановку, радянське керівництво вирішило не скасовувати першотравневий парад у столиці України. Голова Київського міськвиконкому Валентин Згурський згадував, що на учасників акції очікувала серйозна небезпека. Радіоактивні потоки в повітрі йшли на Хрещатик з боку Дніпра [7].

Рівень радіації на Хрещатику вранці 1 травня сягнув 2500 мікрорентгенів за годину – це був найвищий показник того дня. Проте партійне керівництво залишалося на трибуні. У Національній доповіді України зазначено, що учасники параду, включаючи керівництво УРСР, перебували без засобів захисту, ймовірно, через відсутність повної інформації про небезпеку [7]. Михайло Горбачов ніколи не визнав своєї відповідальності за проведення параду, однак аж через 20 років після подій визнав у інтерв'ю, що захід не відмінили, адже боялись паніки.

Після 1 травня стало очевидно, що наслідки катастрофи суттєво применшувалися у публічному просторі. Міжнародна спільнота продовжувала

тиснути на СРСР із вимогами надати повну інформацію про ситуацію. У травні 1986 року, за свідченням українських джерел, була ухвалена жорстка політика щодо обмеження контактів із західними журналістами та спеціалістами. Усі офіційні заяви повинні були проходити багаторівневу перевірку та погодження [9].

Ця практика ускладнювала міжнародний діалог і спричинила значне невдоволення з боку іноземних партнерів. Як зазначено у звіті МАГАТЕ, політика замовчування та відсутність прозорості суперечили основним міжнародним стандартам, прийнятим у сфері ядерної безпеки. Такі дії підживляли довіру до радянської ядерної програми та стали поштовхом до глобального перегляду підходів до ядерного моніторингу [26].

Обговорення політики СРСР щодо Чорнобильської аварії в етичному контексті показує, що рішення приховувати інформацію суперечили міжнародним стандартам. Відмова радянського керівництва надати населенню та світовій спільноті правдиву інформацію порушувала права людей на захист здоров'я та доступ до інформації: «Політика замовчування наслідків катастрофи суперечила основним правам людини на доступ до інформації про загрози здоров'ю, що стало причиною значного збільшення випадків захворювань» [26]. Ці події вказують на недостатню підготовленість СРСР до реагування на техногенні катастрофи такого масштабу.

2.2. Початок громадських рухів і масові екологічні мітинги.

У січні 1988 року Спілка письменників УРСР виступила з ініціативою проведення міжнародної конференції, присвяченої впливу Чорнобильської катастрофи на здоров'я населення. Пропозицію було направлено партійному керівництву в Києві, яке, вирішило відкласти захід, посилаючись на щільний політичний графік. Офіційна влада, контролюючи діяльність Спілки письменників, наголошувала на необхідності її тіснішої співпраці з КПРС, побоюючись неконтрольованих проявів громадської ініціативи.

Українські письменники докладали зусиль, щоб продемонструвати лояльність, наголошуючи на тому, що ідея конференції виникла у контексті обговорень на Всесоюзній конференції письменників у Ленінграді 1987 року в честь 70-річчя Жовтневої революції. Проте київське керівництво розуміло, що питання, пов'язані з Чорнобилем, набували політичної чутливості, і не поспішало підтримувати дискусію на цю тему [9].

У квітні 1988 року Український культурологічний клуб, перша незалежна організація в УРСР, організував несанкціонований мітинг на річницю Чорнобильської аварії. Його ініціатором став журналіст Сергій Набока, раніше засуджений за «антирадянську пропаганду». Активісти вимагали закриття ЧАЕС, припинення будівництва нових атомних електростанцій та проведення громадських консультацій щодо розвитку ядерної енергетики. Однією з ключових вимог було оголошення 26 квітня днем пам'яті жертв Чорнобиля.

Спроба провести подібний мітинг рік тому була зірвана КДБ. Органи безпеки використали свою агентуру, щоб переконати Набоку та його соратників відмовитися від публічних акцій. Проте у 1988 році активісти реалізували свій задум, зібравшись на Площі Жовтневої революції (нині – Майдан Незалежності). До ініціативи долучився Олесь Шевченко, дисидент і колишній політв'язень, член Української Гельсінської групи, яка займалася моніторингом дотримання прав людини в СРСР. До демонстрації підготували плакати з написами «Скажем “Ні” АЕС в Україні», «Нам не потрібні мертві зони» та «Референдум щодо АЕС!»

Влада вдалася до превентивних заходів: частина площі була огорожена через нібито ремонтні роботи, а в день мітингу туди скерували студентів для репетиції першотравневого параду. Коли учасники акції почали збиратися, сили правопорядку (міліція та народні дружини) жорстко розігнали протестувальників, застосувавши силу. Заарештовано було близько п'ятдесяти осіб, зокрема Олесь Шевченко, який отримав 15 діб ув'язнення за «хуліганство».

КДБ продовжував слідкувати за суспільними настроями щодо Чорнобиля. Уже в червні 1986 року агенти доповідали про етнонаціоналістичне трактування катастрофи серед дисидентів. Висловлювалися припущення, що радянська влада навмисно будувала АЕС на території України, оскільки у разі аварії постраждало б переважно українське населення. Хоча такі думки не мали широкого поширення, вони все ж знаходили підтримку в середовищі дисидентів, які сприймали катастрофу як національну трагедію.

З особливою підозрою спецслужби ставилися до контактів іноземних журналістів із представниками української інтелігенції. Восени 1986 року КДБ контролював діяльність американських кореспондентів, що працювали над матеріалами для National Geographic, а також українсько-американської фотографині Тані Д'Авіньйон, яку підозрювали у співпраці з націоналістичними осередками за кордоном.

У листопаді 1988 року в Києві відбувся перший офіційно дозволений екологічний мітинг, організований рухом Зелений світ, до якого долучилися лікар Юрій Щербак, письменники Іван Драч, Дмитро Павличко та інші. Демонстрація зібрала близько 10 000 осіб, що стало безпрецедентною подією для радянської України.

Партійна влада погодилася на проведення мітингу лише за умови, що він обмежиться екологічною тематикою. Однак стримати політичні дискусії не вдалося. Під час виступів лунали заклики до створення громадських об'єднань, зокрема Народного Руху України (НРУ) – організації, що мала на меті боротьбу за демократичні реформи та національне відродження. Через кілька тижнів після мітингу українські письменники створили ініціативну групу для заснування Народного Руху України. Іван Драч, Олесь Гончар, Юрій Щербак та інші інтелектуали стали рушійною силою цього процесу. Драч пізніше зазначав, що саме Чорнобиль став поштовхом до демократичних змін в Україні.

Наприкінці 1988 року група провідних письменників звернулася до ЦК КПРС із вимогами, озвученими на мітингу. Вони наполягали на проведенні громадського контролю над атомною енергетикою, припиненні будівництва

нових АЕС і встановленні пам'ятного дня чорнобильської катастрофи. Відповіддю стало часткове відступлення радянської влади: 1-й секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький повідомив Москві, що Україна виступає проти подальшого розвитку ядерної енергетики.

За інформацією КДБ, Драч і Павличко планували використати цей мітинг для публічного оголошення про створення НРУ, однак реалізувати задумане їм не вдалося, оскільки державні органи контролювали доступ до мікрофона та визначали порядок виступів. Попри це, ідея створення широкої громадської платформи отримала підтримку серед активістів. Мітинг, що тривав понад дві години, став знаковою подією через несподіваний виступ колишнього політв'язня Івана Макара, який вийшов на свободу незадовго до цього. Під час мітингу прозвучали вимоги щодо посилення громадського контролю за атомною енергетикою, створення комісії з вивчення наслідків катастрофи, проведення референдуму про майбутнє АЕС в Україні та встановлення пам'ятника жертвам Чорнобиля [27].

Працівники КДБ намагалися перешкодити йому, вимкнувши мікрофон. Проте протестувальники почали скандувати «мі-кро-фон», вимагаючи повернення звукового підсилення. Це гасло згодом стало символом боротьби за гласність і відкритість інформації. Власне, під цією ж назвою з'явився документальний фільм про екологічні наслідки Чорнобильської трагедії, створений за підтримки Юрія Щербака [24].

Через десять днів після мітингу, 23 листопада 1988 року, письменники офіційно створили робочу групу для підготовки Народного Руху України. Очолив її Іван Драч, а серед її членів були Олесь Гончар і Юрій Щербак. Вони наголошували, що Чорнобильська катастрофа стала ключовим чинником, що підштовхнув суспільство до необхідності змін. Через роки Іван Драч зазначав, що Чорнобиль прискорив усі демократичні процеси в Україні, а Спілка письменників стала своєрідним центром, де визрівала нова ідеологія громадянського суспільства.

Українські письменники та інтелектуали, спираючись на суспільну підтримку, звернулися до центрального керівництва в Москві з низкою вимог, що були сформульовані під час мітингу. Вони наполягали на створенні незалежної комісії для дослідження наслідків катастрофи, запровадженні громадського контролю за роботою міністерств енергетики та охорони здоров'я, проведенні референдумів щодо нових ядерних об'єктів та вшануванні пам'яті постраждалих від аварії.

Організація «Зелений світ» виникла 1988 року як екологічна ініціатива, що невдовзі переросла у масовий громадський рух. Її активісти (Іван Заєць, Юрій Щербак, Євген Шестопад) брали участь у численних мітингах, публікаціях, парламентських слуханнях. Пріоритетами були:

- створення екологічно безпечної енергетики;
- ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи;
- формування законодавства з екологічної безпеки;
- екологічна освіта.

Як підкреслює Юрій Щербак, що саме Чорнобильська трагедія відкрила очі на безвідповідальність системи. Тому діяльність «Зеленого світу» стала політичним рухом [24].

Реакція влади свідчила про те, що спротив громадянського суспільства набуває ваги. Репресивні методи, що використовувалися раніше, втрачали ефективність. Перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький у своєму зверненні до Москви визнав, що екологічним проблемам тривалий час не приділялося достатньо уваги. Він нагадав союзному керівництву, що українська влада вже виступала за припинення будівництва Чигиринської АЕС, яка стала одним із головних об'єктів протестів.

Щербицький також підкреслив, що понад 90% території УРСР має несприятливі геологічні та гідрологічні умови для розміщення атомних електростанцій, що стало додатковим аргументом проти розвитку ядерної енергетики в республіці.

Таким чином, Чорнобильська катастрофа відіграла значну роль у формуванні громадянського суспільства в Україні. Під впливом екологічного руху почалися політичні трансформації, що сприяли розширенню демократичних прав і підготовці до незалежності. Проблема Чорнобиля стала важливим інструментом у боротьбі за національне самовизначення, що згодом привело до розпаду СРСР.

2.3. Чорнобильська тема у політичному житті 1990-1991 років.

Михайло Горбачов відвідав Чорнобильську атомну електростанцію лише 23 лютого 1989 року, тобто майже через три роки після катастрофи. Причини такої затримки офіційно не пояснювалися. Це був його перший і останній візит до станції, під час якого його супроводжувала дружина Раїса Горбачова. Радянська преса опублікувала фотографії, на яких подружжя в білих халатах спілкується з керівниками ЧАЕС та високопосадовцями партійних і урядових структур.

Саркофаг над зруйнованим реактором від самого початку мав конструкційні проблеми. Його було зведено частково на основі вцілілих стін зруйнованого енергоблока, що спочатку вважалося ефективним рішенням, оскільки мінімізувало ризики для будівельників. Однак із часом проявилися недоліки такого підходу: фундамент енергоблока, не розрахований на додаткове навантаження, поступово просідав під вагою нової бетонної конструкції. Також спроби ізоляції радіоактивного ґрунту шляхом заливання бетону та спорудження підземної платформи, яка мала запобігти забрудненню вод басейну Дніпра, спричинили зміни в руслі ґрунтових вод, що додатково впливало на стабільність конструкції.

Економічна ситуація в Радянському Союзі унеможлилювала ефективне фінансування усунення проблем на ЧАЕС. Через падіння цін на нафту, що була основним джерелом валютних надходжень, фінансова система країни переживала кризу. Горбачов покладав надії на економічні реформи, і в травні 1988 року йому вдалося домогтися ухвалення закону «Про кооперацію в СРСР»,

який легалізував колективні підприємства в промисловості та сфері послуг. Проте ці заходи виявилися недостатніми для стабілізації економіки: дефіцит товарів першої необхідності лише поглиблювався, що спричинило погіршення соціального становища населення.

Візит Горбачова до України збігся з періодом активізації громадського руху за національну незалежність. Попри опір радянської номенклатури, відкрите переслідування Народного Руху України поступово вщухло. Це дозволило організації підготувати перший з'їзд, який відбувся у вересні 1989 року. Напередодні з'їзду Горбачов домігся відставки першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького, що символізувало перехід Української РСР до нового політичного етапу.

Чорнобильська катастрофа стала однією з ключових тем програми Народного Руху України, оприлюдненої в газеті «Літературна Україна». Документ передбачав вимогу закриття ЧАЕС, припинення будівництва нових атомних електростанцій, проведення масштабних медичних обстежень для мешканців Києва та прилеглих до зони відчуження територій, а також комплексну реабілітацію постраждалих.

Важливим контекстом розвитку цих подій стали перші частково вільні вибори в СРСР, що відбулися навесні 1989 року. Вони мали вирішальне значення для подальшої трансформації політичної системи. Новостворений З'їзд народних депутатів, до якого дві третини обиралися шляхом голосування, став ареною боротьби між реформаторами та представниками старої партійної номенклатури.

Журналістка Алла Ярошинська, яка ще в 1986 році заснувала в Житомирі клуб «За перебудову», активно висвітлювала екологічні наслідки аварії. На конференції КПРС у 1988 році Горбачов закликав до політичних реформ, а український письменник Борис Олійник уперше публічно заявив про відповідальність центральної влади за трагедію в Чорнобилі.

З'їзд народних депутатів сприяв частковому зняттю інформаційного табу щодо екологічних наслідків катастрофи, однак не наблизив активістів до

закриття ЧАЕС. Боротьба продовжилася під час виборів до республіканських парламентів у березні 1990 року, де вперше не було гарантованих місць для комуністів. Одним із лідерів антиядерного руху став письменник Володимир Яворівський, який балотувався до Верховної Ради УРСР з програмою екологічних реформ. Спочатку він підтримував розвиток атомної енергетики, але після аварії змінив позицію. У романі «Марія з полином у кінці століття» (1987) він висловив ідею особистої відповідальності людини перед своєю землею та народом.

У 1990–1991 роках Чорнобильська тема стала маркером громадської зрілості суспільства. Під час виборів до Верховної Ради УРСР 1990 року багато кандидатів від демократичних сил – зокрема Володимир Яворівський, Іван Драч – відкрито критикували офіційну позицію влади щодо Чорнобиля. Вони закликали не лише до закриття ЧАЕС, але й до перегляду всієї енергетичної політики УРСР [23]. Головним обвинуваченим став колишній директор ЧАЕС Віктор Брюханов, який після відбуття частини покарання повернувся до роботи в атомній енергетиці. Інші засуджені керівники ЧАЕС, зокрема головний інженер Микола Фомін та його заступник Анатолій Дятлов, також зазнали різних наслідків: Фоміна звільнили через психічні розлади, а Дятлов, який страждав від радіаційного ураження, вийшов із в'язниці достроково.

До 1991 року суспільна думка вже не вважала керівників ЧАЕС головними винуватцями трагедії. Восени того ж року комісія радянських учених, очолювана Євгеном Веліховим, офіційно визнала, що конструкційні недоліки реакторів РБМК-1000 відіграли ключову роль у катастрофі. Чорнобильська аварія стала не лише екологічною та технологічною трагедією, а й потужним поштовхом до політичних змін, які привели Україну до незалежності.

Після проголошення незалежності Верховна Рада України заслухала звіт комісії Яворівського щодо приховування правди про Чорнобиль. Паралельно нове українське керівництво разом із представниками Росії та Білорусі заявило про намір спільно долати наслідки катастрофи. Однак реальні заходи кожна

країна здійснювала самотійно, що свідчило про завершення радянської доби та формування нових державних підходів до ядерної безпеки.

Під час своєї доповіді у Верховній Раді Володимир Яворівський окреслив Чорнобильську катастрофу як найбільшу національну трагедію українського народу. Він використав символічний біблійний образ «зірки Полин», підкреслюючи не лише екологічну, а й культурно-історичну значущість цієї події. На його думку, катастрофа змінила національну ідентичність українців, зробивши їх «народом, обраним Богом» через випробування.

Яворівський поклав відповідальність за трагедію на радянське керівництво, наголошуючи на колоніальному характері політики КПРС щодо України. Він стверджував, що розміщення реактора з недосконалою конструкцією всього за 160 кілометрів від Києва, на межі основних водних артерій країни – Дніпра, Прип'яті та Десни – було частиною загальної стратегії імперського контролю.

Однак, на відміну від офіційної радянської версії, яка звинувачувала безпосередньо керівництво ЧАЕС, Яворівський закликав переосмислити відповідальність і переглянути вироки. Він наполягав, що інженери та управлінці станції були не злочинцями, а жертвами системи, яка приховувала правду і не забезпечила належних заходів безпеки. Справжніми винуватцями, за його словами, були високопосадовці, які свідомо применшили масштаб катастрофи і не попередили людей про смертельну небезпеку.

Доповідь Яворівського базувалася на документах, зокрема протоколах допитів колишніх керівників УРСР, таких як Олександр Ляшко, Валентина Шевченко та Анатолій Романенко. Він наголосив, що ці посадовці знали про рівень радіації, проте не вжили необхідних заходів для захисту населення. Ба більше, Яворівський звинуватив радянських чиновників не лише в службовій недбалості, а й у свідомому замовчуванні правди, що, за його словами, наближалось до геноциду.

Колишні високопосадовці намагалися захистити себе, перекладаючи відповідальність на Москву. Так, експрокурор України Михайло Потебенько,

який особисто перебував у зоні відчуження після аварії, запевняв, що радянська прокуратура не давала Україні повноважень для самостійного розслідування. Генерал Борис Шариков визнав, що були допущені злочинні помилки, але, на його думку, вони стосувалися етапу будівництва реактора, а не дій після вибуху. Голова Верховної Ради Іван Плющ закликав депутатів не займатися політичними звинуваченнями, а зосередитися на вирішенні нагальних економічних та соціальних проблем.

Попри тиск громадськості, кримінальна справа проти радянських чиновників, причетних до приховування наслідків катастрофи, була закрита у 1993 році через закінчення строку давності. Однак навіть після невдачі судових переслідувань Яворівському та його соратникам вдалося домогтися офіційного визнання масштабів катастрофи та її впливу на українське суспільство.

Незалежна Україна визнала жертвами Чорнобиля майже 90 тисяч осіб, які потребували соціальної допомоги. Уряд запровадив спеціальний «чорнобильський податок» у розмірі 12 % прибутків підприємств для фінансування програм підтримки постраждалих. Витрати на соціальний захист чорнобильців досягли 5 % державного бюджету, а допомогу отримували 3,3 мільйона громадян.

Однак економічна ситуація країни різко погіршувалася. У 1990-х роках ВВП України стрімко скорочувався, рівень інфляції зростав, а дефіцит бюджету змушував уряд урізати соціальні програми. В умовах кризи уряд переглянув свою позицію щодо атомної енергетики. Якщо спочатку український парламент підтримав програму поетапного закриття ЧАЕС до 1995 року, то вже у 1993 році депутати скасували мораторій на будівництво нових реакторів, а закриття станції відклали на невизначений термін.

Міжнародне співтовариство, особливо країни «Великої сімки», тиснули на Україну щодо закриття Чорнобильської АЕС, побоюючись нових аварій на пострадянських ядерних об'єктах. У 1995 році під міжнародним тиском президент Леонід Кучма пообіцяв зупинити ЧАЕС. Однак українське керівництво водночас вимагало компенсацій за втрати, пов'язані з відмовою від

атомної генерації, оскільки станція виробляла значну частку електроенергії країни.

Західні країни погодилися виділити Україні 2,3 мільярда доларів, з яких частина мала піти на будівництво нових енергоблоків на Хмельницькій і Рівненській АЕС. Попри це, Київ продовжував зволікати, побоюючись економічних і соціальних наслідків.

Остаточне рішення про закриття Чорнобильської АЕС було ухвалене у 2000 році. 15 грудня того ж року Леонід Кучма офіційно оголосив про припинення роботи станції. Це стало завершальним етапом у тривалій боротьбі за закриття об'єкта, який став символом техногенної катастрофи глобального масштабу.

Чорнобильська катастрофа стала не лише екологічною трагедією, а й важливим політичним і соціальним фактором, що вплинув на перебіг історії України. Вона сприяла активізації національного руху, підштовхнула до розпаду СРСР і змусила світове співтовариство переглянути підходи до безпеки ядерної енергетики.

Після здобуття незалежності Україна опинилася перед дилемою: з одного боку, необхідність закриття ЧАЕС як символу трагедії, з іншого – гостра економічна криза, що змушувала шукати компроміси. Врешті-решт міжнародний тиск і фінансова підтримка стали визначальними у вирішенні цього питання.

Хоча закриття ЧАЕС поклало край її експлуатації, наслідки аварії залишаються актуальними й досі. Питання екологічної реабілітації, соціального захисту постраждалих та ядерної безпеки в Україні залишається предметом міжнародного співробітництва і внутрішньої політики держави.²

РОЗДІЛ 3. Екологічна компетентність на уроках історії

3.1. Екологічна компетентність як складова історичної освіти

Одним із провідних завдань трансформації сучасної української освіти є формування екологічної компетентності учнів, що відповідає вимогам сталого розвитку, проголошеним у низці міжнародних і національних документів, зокрема Цілях сталого розвитку ООН, Стратегії екологічної політики України на період до 2030 року, а також у концептуальних засадах внутрішньої освітньої реформи. Концепція Нової української школи [3], яка стала основою для впровадження компетентнісного підходу, визначає екологічну компетентність як одну з десяти ключових, необхідних для успішної самореалізації особистості та відповідального громадянства. У цьому документі підкреслюється, що екологічна компетентність має формуватись не лише на природничих предметах, а й у гуманітарному освітньому полі, зокрема на уроках історії, літератури, громадянської освіти, що дозволяє забезпечити її цілісне, міждисциплінарне засвоєння.

У Законі України «Про освіту» [2] у статті 12 екологічна компетентність визначається як здатність особи дотримуватися принципів сталого розвитку й усвідомлено ставитися до збереження навколишнього природного середовища. Доповненням до цього положення є Державний стандарт базової середньої освіти [1], у якому наголошено на необхідності наскрізного формування цієї компетентності через розвиток критичного мислення, морально-етичних суджень і здатності учнів до прийняття відповідальних рішень у питаннях, що стосуються. У цьому контексті історія як навчальний предмет набуває особливої ваги: вона не тільки надає учням фактичні знання, а й створює умови для осмислення взаємозв'язку між подіями минулого й сучасними викликами екологічного характеру.

Зміст історичної освіти, особливо в старших класах, дозволяє висвітлювати складні й багатоаспектні події, серед яких Чорнобильська катастрофа 1986 року посідає особливе місце. Її вивчення надає можливість

розкрити не лише техногенний характер трагедії, а й її політичний, соціальний та моральний виміри. Учні мають змогу розглянути реакцію влади на кризову ситуацію, дії органів державного управління, роль медіа, а також оцінити наслідки для населення, довкілля й міжнародного іміджу країни. Така багатоплощинна аналітика сприяє не тільки формуванню знань, але й розвитку вміння оцінювати події з позицій моралі, права, громадянської відповідальності й екологічної етики.

Особливої уваги заслуговує науковий аналіз трагедії, поданий у монографії Юрія Щербака «Чорнобиль», де автор підкреслює, що катастрофа стала не лише найбільшим техногенним лихом XX століття, а й серйозним випробуванням для всієї радянської системи, яка виявилася нездатною до відкритості, відповідальності й гуманного управління [25].

Отже, впровадження екологічної компетентності засобами історичної освіти є не лише методичним завданням, а й важливою частиною виховання відповідального громадянина. Історія як шкільний предмет має значний потенціал для того, щоб через аналіз подій, оцінку дій держави та суспільства, роботу з джерелами і міжпредметну інтеграцію сприяти становленню особистості, здатної критично мислити, робити моральні висновки й активно діяти задля збереження природного середовища.

3.2. Нормативна база: Закон про освіту, концепція НУШ, зміст шкільних програм і підручників

Нормативно-правове забезпечення реалізації екологічної компетентності в системі загальної середньої освіти ґрунтується на ряді ключових документів. Наприклад, у статті 12 закон України «Про освіту» [2] визначено перелік ключових компетентностей, серед яких окреме місце займає екологічна компетентність. Вона трактується як «здатність особи дотримуватись принципів сталого розвитку і усвідомлено ставитися до збереження навколишнього середовища, оцінювати вплив діяльності людини на природу та особисту

відповідальність за свої дії». Закон також підкреслює важливість формування соціально відповідального громадянина з активною позицією щодо захисту довкілля.

Концепція «Нова українська школа» [2] проголошує необхідність реалізації компетентнісного підходу до навчання та формування десяти наскрізних ключових компетентностей, включаючи екологічну. Екологічна компетентність визначається як така, що повинна формуватись у межах кожного навчального предмета. Згідно з положеннями Концепції, екологічна освіта має сприяти усвідомленню причин глобальних екологічних проблем, формувати екологічну культуру та екологічно доцільну поведінку та розвивати здатність до екологічного самовизначення та дій на користь сталого розвитку.

Державний стандарт базової середньої освіти [1] передбачає формування екологічної компетентності через всі освітні галузі. У галузі «Суспільствознавство» (до якої належить історія) закладено обов'язкові результати навчання: усвідомлення людиною впливу людської діяльності на природу, здатність до прийняття рішень щодо захисту довкілля та формування відповідального ставлення до спільного ресурсу – планети Земля.

Програми з історії України для 11 класу затверджена наказом МОН № 1407 від 20.10.2017 [6]. У темі «Аварія на ЧАЕС та її наслідки» визначено, що учень повинен пояснювати причини, наслідки та масштаби аварії, аналізувати реакцію влади, ЗМІ та громадянського суспільства, усвідомлювати вплив техногенних катастроф на соціально-політичні процеси. Окрім цього, програма наголошує на необхідності міжпредметної інтеграції, зокрема з громадянською освітою, географією та екологією.

Підручники з історії України для 11 класу, схвалені Міністерством освіти і науки України, різняться рівнем реалізації екологічної складової в темі Чорнобильської катастрофи. Проведений порівняльний аналіз дозволяє виявити як спільні риси, так і недоліки у представленні екологічної проблематики. Наприклад, у структурі підручника «Історія України. 11 клас» Гісем О. В., Мартинюк О. О. розділ, присвячений Чорнобильській катастрофі, подано у

формі викладу фактологічного матеріалу [31]. Автори подають основні хронологічні етапи трагедії, наводять дані про кількість евакуйованих, ступінь забруднення та вплив на міжнародне становище СРСР. Разом із тим, відсутні аналітичні або морально-етичні завдання, які дали б змогу учням критично осмислити поведінку влади та розглянути екологічну катастрофу як системну проблему. Матеріал носить переважно описовий характер, без елементів інтерактивності чи міжпредметної інтеграції.

Підручник «Історія України. 11 клас» Пометун О. І., Мороз П. В. вирізняється кращим методичним супроводом [32]. У темі про Чорнобиль автори пропонують учням попрацювати з уривками з офіційних повідомлень та свідченнями очевидців, здійснити аналіз впливу аварії на суспільну свідомість і формування екологічного руху в Україні, висловити власну позицію щодо подій 1986 року через запитання рефлексивного характеру. Завдяки наявності джерел і запитань, спрямованих на розвиток критичного мислення, екологічна компетентність реалізується частково. Проте підручнику бракує чіткої структури завдань проєктного типу, а також візуального аналізу карт і статистики, що зменшує міжпредметну інтеграцію.

У «Історія України. 11 клас» Власов В. С., Кульчицький С. В. акцент зроблено на політичному значенні Чорнобильської катастрофи та її впливі на процеси демократизації в СРСР [30]. Автори подають аналіз рішень уряду, замовчування інформації, а також реакцію української інтелігенції. Однак екологічний контекст практично відсутній. Немає даних про радіоактивне забруднення, соціальні наслідки для регіонів, карту ураження. Учням не пропонується провести аналіз причин катастрофи або її екологічних уроків.

У підручнику «Історія України. 11 клас» Щупак І. Я. застосовує компетентнісний підхід до викладання, приділяючи темі Чорнобильської катастрофи окрему увагу [34]. Автор включає до навчального матеріалу різноманітні джерела: документи, світлини, карти, статистику, що створює умови для глибокого аналізу подій. Учням пропонуються завдання, які передбачають порівняння офіційної інформації про катастрофу з оцінками

сучасної історичної науки, розробку можливої поведінки державної влади за умов прозорості інформаційної політики, а також створення інформаційного продукту для молоді з метою поширення знань про наслідки аварії на ЧАЕС. Такий підхід сприяє формуванню не лише екологічної, а й інформаційної та громадянської компетентностей. Водночас варто зазначити, що підручнику бракує елементів, спрямованих на емоційне та творче осмислення трагедії, зокрема рефлексійних завдань, які могли б активізувати особистісну позицію учнів.

Аналіз сучасних підручників свідчить про те, що хоча тема Чорнобильської катастрофи є обов'язковою в програмі, її екологічна складова подається фрагментарно, без належного методичного супроводу. Найбільш наближеними до реалізації цілей НУШ є підручники авторів Пометун і Щупака. Проте для повноцінної реалізації екологічної компетентності на уроках історії потрібне чітке структурування компетентісно орієнтованих завдань, включення карт, інфографіки, аналітичної статистики, міжпредметна інтеграція з географією, біологією, громадянською освітою та створення умов для проєктної і творчої діяльності учнів.

3.3. Екологічна складова у формуванні ключових компетентностей учнів

Вивчення теми Чорнобильської катастрофи 1986 року в курсі історії України є надзвичайно значущим не лише в контексті національної пам'яті та політичної історії, а й як важливий засіб формування екологічної компетентності учнів – однієї з базових ключових компетентностей, визначених сучасним Державним стандартом базової середньої освіти [1]. Ця тема дозволяє вивести історичну освіту за межі сухого переказу фактів, перетворивши її на простір для морально-ціннісного осмислення подій минулого та критичного аналізу екологічних і соціально-політичних викликів, актуальних і сьогодні.

Під час вивчення подій, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС, учні отримують можливість побачити історію як інтегративну дисципліну, що

охоплює політичний, соціальний, екологічний та етичний виміри. З одного боку, формується когнітивний компонент екологічної компетентності: учні усвідомлюють масштаби катастрофи, її причини, хід та наслідки – як для навколишнього середовища, так і для людського життя. З іншого боку, формується критичне мислення: школярі вчаться аналізувати дії радянської влади, її інформаційну політику, приховування масштабів трагедії, що призвело до значних екологічних і соціальних втрат. Такий підхід дозволяє учням осмислювати важливі питання: хто несе відповідальність у подібних випадках, яке значення має відкритість і доступ до екологічної інформації, які наслідки може мати нехтування принципами сталого розвитку.

Змістовне наповнення теми Чорнобильської катастрофи дозволяє реалізувати одразу кілька ключових компетентностей. Громадянська та соціальна компетентність формуються через аналіз державної політики, діяльності ліквідаторів, участі громадськості у протестних рухах, а також шляхом обговорення правових і етичних аспектів аварії. Інформаційно-комунікаційна компетентність розвивається завдяки роботі з візуальними джерелами – мапами радіаційного забруднення, статистикою щодо евакуації населення, матеріалами Національної доповіді України [7].

Окрему увагу заслуговує організація навчального процесу в інтегрованому форматі. Міжпредметна взаємодія з учителями географії (аналіз змін у природному середовищі), біології (вивчення впливу радіації на живі організми), громадянської освіти (обговорення екологічних прав громадян) дозволяє сформувати цілісну картину події, поглиблює екологічне розуміння та сприяє розвитку уміння навчатися впродовж життя. Уроки можуть доповнюватися дискусіями, дебатами («Чи мала держава право приховувати масштаби трагедії?»), творчими роботами (есе, буклети, презентації на тему «Чорнобиль – урок для людства»), що розвиває інформаційно-комунікативну та громадянську компетентності.

У результаті така форма організації освітнього процесу забезпечує не лише глибоке засвоєння історичного матеріалу, а й формування здатності учня

мислити відповідально, діяти на основі моральних принципів і екологічних знань. Вивчення Чорнобильської катастрофи слугує важливим прикладом того, як гуманітарна – історія – здатна виховувати екологічно свідомого, соціально активного громадянина, орієнтованого на побудову безпечного і сталого майбутнього.

РОЗДІЛ 4. Методи і прийоми реалізації теми Чорнобиля в історичній освіті

4.1. Форми роботи з темою Чорнобиля на уроках історії у 11 класі

Формування екологічної компетентності на уроках історії є одним з актуальних завдань сучасної української школи, яке безпосередньо пов'язане з реалізацією положень Державного стандарту базової середньої освіти, Концепції Нової української школи та Стратегії екологічної політики України на період до 2030 року. Згідно з цими документами, заклади освіти мають не лише передавати учням знання, а й формувати у них ціннісні орієнтири, здатність до критичного мислення, відповідальне ставлення до навколишнього середовища та активну громадянську позицію.

Урок історії сьогодні розглядається не лише як інструмент передачі хронологічної інформації про минуле, але й як простір для осмислення моральних і соціальних викликів. Вивчення теми Чорнобильської катастрофи, зокрема, створює унікальні можливості для поєднання історичного пізнання з формуванням громадянської свідомості та екологічної чутливості. З педагогічної точки зору, ця тема дозволяє включати у навчальний процес елементи аналізу реальних джерел, осмислення моральних дилем, налагодження міжпредметних зв'язків, зокрема з географією, біологією та громадянською освітою, а також стимулює емоційне включення учнів завдяки використанню художніх і документальних матеріалів.

Змістовий потенціал теми дозволяє учням розмірковувати над низкою важливих питань: як державна інформаційна політика впливає на безпеку громадян, чи може індивід, навіть перебуваючи в межах жорсткої системи, нести відповідальність за наслідки власних дій, яким чином формується колективна пам'ять та національна ідентичність у посттравматичних спільнотах. Також порушується проблема впливу катастрофи на сучасну політику України у сфері енергетичної та екологічної безпеки.

Заняття, присвячене Чорнобилю, може включати обговорення суперечливих аспектів дій радянської влади, зокрема замовчування інформації про масштаби аварії. Учні мають змогу аргументовано висловлювати власну позицію, здійснювати моральну оцінку рішень урядовців та пов'язувати історичні події з сучасними суспільними викликами. Поглибленню історичної інтерпретації сприяє джерелознавча робота з автентичними текстами: повідомленнями ТАРС, фрагментами з «Чорнобильського досьє КГБ», спогадами очевидців і ліквідаторів. На основі зіставлення офіційної та альтернативної інформації учні розвивають критичне мислення та навички аналізу першоджерел.

Особливе місце в методичному арсеналі вчителя займає робота з картографічними і візуальними матеріалами. Зокрема, аналіз карти радіоактивного забруднення території України дозволяє учням відстежити географічний масштаб події, окреслити регіони, які зазнали найбільшого ураження, та оцінити адекватність евакуаційних заходів. Цей вид діяльності ефективно поєднує історичну, просторову та екологічну грамотність.

Хронологічне упорядкування подій через побудову шкали від 25 квітня 1986 року до 1991 року допомагає учням структурувати інформацію, простежити логіку розвитку ситуації та сформулювати причинно-наслідкові зв'язки. Також доцільним є використання методів історичного моделювання, зокрема у формі рольової гри. Наприклад, імітація засідання евакуаційної комісії або сесії Верховної Ради УРСР дозволяє школярам уявити себе в ролі різних учасників подій – чиновників, лікарів, жителів Прип'яті, міжнародних спостерігачів. Така форма діяльності розвиває комунікативні вміння, вміння працювати в групі, сприяє формуванню історичної емпатії та громадянської відповідальності.

Глибшому осмисленню трагедії сприяє звернення до художньої літератури й публіцистики. Уривки з роману Володимира Яворівського «Марія з полином...», есеїстика Юрія Щербака допомагають учням відчувати емоційну напругу подій, осмислити символічне значення катастрофи для української

культури, оцінити позицію авторів щодо дій влади та долі постраждалих. Під час таких занять формується естетична чутливість, моральна рефлексія, здатність до інтерпретації художнього тексту в історичному контексті.

Не менш значущою є робота з медіаресурсами – перегляд документальних фільмів, відеохронік, телевізійних програм. Такі матеріали активізують емоційне сприйняття, сприяють кращому запам'ятовуванню інформації та створюють умови для обговорення. На завершення занять доцільно організовувати рефлексивні завдання – написання есе, створення плакатів, мініпроектів або віртуальних стінгазет, які дозволяють учням виразити особисту позицію, поділитися враженнями, усвідомити власну відповідальність перед суспільством і довкіллям.

Таким чином, вивчення теми Чорнобильської катастрофи у 11 класі дає змогу не лише реалізувати зміст програми з історії України, але й створити освітній простір, у якому поєднуються знання, емоції та цінності, що формують цілісну, морально зрілу й громадянсько активну особистість.

4.2. Інтерактивні технології, проєкти, джерелознавчі практики

Згідно з положеннями Концепції Нової української школи, сучасний урок має базуватися на принципах співпраці, інтерактивності, практичної спрямованості та міждисциплінарності. Тема Чорнобильської катастрофи, як складова історичної освіти, є винятково сприятливою для реалізації цих принципів.

Одним із ефективних підходів є організація дебатів, під час яких учні можуть дискутувати над темами моральної відповідальності радянської влади, впливу державної політики на безпеку громадян, межі індивідуальної відповідальності в тоталітарних умовах. Робота в парах або малих групах з використанням історичних джерел дозволяє не лише формувати аргументаційні навички, але й поглиблює розуміння складності оцінки історичних подій. Аналогічної мети досягає метод «Прес», який стимулює учнів формулювати

позицію, обґрунтовувати її прикладами, робити висновки. Це сприяє розвитку етичної свідомості й уміння виражати себе в публічному просторі.

Аналіз конкретної ситуації – так званий метод case-study – є ще одним способом активізації пізнавальної діяльності. Розгляд гіпотетичної, але наближеної до реальності ситуації (наприклад, як повинен діяти міський голова, якщо з'явилась інформація про витік радіації) розвиває практичне мислення, здатність до прийняття рішень, а також усвідомлення наслідків власних дій. У цьому ж контексті застосовується й метод «Шість капелюхів мислення» Едварда де Бона, який дозволяє побачити одну й ту саму ситуацію з різних позицій – фактичної, емоційної, критичної, креативної, організаційної та позитивної. Учні отримують досвід всебічного аналізу, вчаться співпрацювати та креативно мислити.

Проектна діяльність в межах теми Чорнобиля включає як мінідослідження, так і творчі ініціативи. Так, проекти, присвячені родинним історіям, локальному впливу катастрофи чи створенню інформаційних матеріалів (плакати, буклети, відео) сприяють міжпоколінній комунікації, розвитку медіаграмотності, навичок самоосвіти й творчого самовираження. Важливо, що такі завдання мають практичну й соціальну значущість, адже демонструють, як історичне осмислення може перетворюватися на активну громадянську дію.

Джерелознавчі практики в межах уроку реалізуються через роботу з офіційними та неофіційними текстами. Учні аналізують риторику повідомлень радянських інформаційних агентств, зіставляють офіційні заяви з публіцистикою Юрія Щербака та Володимира Яворівського, інтерпретують фрагменти художньої літератури, зокрема роману «Марія з полином у кінці століття». Доповненням є використання інфографіки, карт, статистичних таблиць. Робота з такими джерелами дозволяє розвивати навички аналізу, інтерпретації, аргументації та міжпредметного узагальнення.

Застосування вищезазначених форм і методів дає змогу поглибити навчальний зміст, активізувати мислення учнів, формувати екологічну

свідомість і громадянську відповідальність. Уроки, побудовані на цих засадах, відповідають завданням Нової української школи й забезпечують умови для всебічного розвитку особистості, здатної критично мислити, оцінювати історичні події й робити морально виважені висновки.

4.3. Урок з історії України: «Чорнобильська катастрофа – історичні та громадянські виміри»

Одним із найефективніших способів реалізації екологічної та громадянської компетентностей на уроках історії є створення змістовно насичених і методично різноманітних навчальних занять. Зокрема, вивчення теми Чорнобильської катастрофи дозволяє поєднати аналітичну роботу з джерелами, емоційно-етичну рефлексію, міжпредметну інтеграцію та формування особистісної позиції учня. Урок, запропонований нижче, реалізує принципи компетентнісного навчання відповідно до вимог Концепції Нової української школи та чинної навчальної програми з історії України для 11 класу.

Тип уроку:

Комбінований (з елементами практичного заняття, джерелознавства, проєктної діяльності)

Місце в навчальній програмі:

Розділ: «Україна в умовах незалежності». Тема: «Чорнобильська катастрофа та її наслідки» (Згідно з чинною програмою з історії України для 11 класу, рівень стандарту).

Мета уроку:

- розкрити суть, масштаби та наслідки Чорнобильської катастрофи;
- охарактеризувати реакцію радянської влади, ЗМІ та громадськості;
- поглибити знання учнів про екологічну складову історичних подій;
- сформувати екологічну й громадянську компетентності учнів;
- розвивати навички критичного мислення, роботи з джерелами.

Компетентності:

- предметні: знання про події 1986 р., формування аналітичних навичок;
- ключові: екологічна, соціальна й громадянська, уміння вчитися впродовж життя;
- загальнонавчальні: критичне мислення, робота в групах, усне мовлення, міжпредметні зв'язки.

Обладнання:

- документальний фільм телеканалу «Рада» – «Чорнобиль. Як це було»;
- роздруківки фактів для роботи у вправі «Мозаїка фактів»;
- анкета рефлексії;
- сервіс для візуалізації понять (WordItOut).

ХІД УРОКУ:

I. Організаційний момент (2 хв)

II. Актуалізація знань (5 хв)

III. Вивчення нового матеріалу (23 хв)

Мінілекція (7 хв):

Інтерактивна вправа «Мозаїка фактів» (9 хв):

Мінідискусія (7 хв)

IV. Інтерактивна вправа «Рада безпеки» (10 хв)

V. Підсумок уроку (5 хв)

VI. Домашнє завдання (2 хв)

Отже, запропонований урок «Чорнобильська – історичні та громадянські виміри» є прикладом інтеграції ключових компетентностей у навчальний процес відповідно до принципів Нової української школи. Через поєднання історичного аналізу, роботи з джерелами, інтерактивних методів та емоційно-етичної рефлексії учні не лише поглиблюють знання про одну з найтрагічніших подій в історії України, а й формують особисту позицію щодо екологічної безпеки, відповідальності держави та прав громадян. Урок сприяє розвитку екологічної, громадянської, інформаційної та соціальної

компетентностей, створює умови для міжпредметної інтеграції та активного залучення учнів до осмислення актуальних суспільних викликів. Таким чином, навчання з історії перетворюється на виховний простір, що формує відповідального, критично мислячого громадянина, здатного діяти в інтересах сталого розвитку суспільства.

ВИСНОВКИ

Чорнобильська катастрофа 1986 року стала не лише найбільшою техногенною трагедією XX століття, але й поворотним моментом у розвитку суспільно-політичних процесів в Українській РСР. Це явище охопило екологічну, соціальну, моральну, інформаційну та політичну сфери життя, а її наслідки вийшли далеко за межі безпосередньо постраждалих територій. Трагедія стала своєрідним каталізатором для активізації громадянського суспільства, критичного осмислення політики замовчування, пробудження масових протестних рухів і формування нових форм комунікації між владою та суспільством.

У ході виконання дипломної роботи було досягнуто поставлену мету – комплексно проаналізувати вплив аварії на Чорнобильській АЕС на громадсько-політичне життя УРСР у 1986–1991 рр., з урахуванням причин, наслідків та змін у суспільній свідомості, а також розробити методичні засади викладання цієї теми в сучасній шкільній історичній освіті.

У процесі дослідження було вирішено такі завдання:

- досліджено причини та механізми виникнення техногенної аварії на ЧАЕС, проаналізовано її екологічні, демографічні та міжнародні наслідки;
- виявлено специфіку реакції радянської влади, проаналізовано офіційну інформаційну політику і рівень відкритості прийняття рішень у надзвичайних умовах;
- розкрито роль катастрофи як чинника активізації громадського руху, зародження екологічної свідомості та формування політичної опозиції;
- визначено місце теми Чорнобиля в політичному дискурсі доби перебудови та у формуванні ідей української державності;
- охарактеризовано педагогічний потенціал теми у формуванні екологічної, громадянської та соціальної компетентностей школярів;

– запропоновано практичні методичні рекомендації щодо викладання цієї теми в школі, з використанням джерел, міжпредметних зв'язків, інтерактивних методик і проєктної діяльності.

У першому розділі на основі офіційних документів, наукових джерел та аналітики з'ясовано передумови аварії на ЧАЕС, її перебіг і первинні наслідки. Катастрофа виявила хиби радянської моделі технічної безпеки, кризи відповідальності та управлінської неефективності. Проаналізовано міжнародну реакцію на трагедію, включаючи заяви МАГАТЕ, закордонну пресу та гуманітарні ініціативи.

Другий розділ показав, що Чорнобиль став потужним стимулом для активізації громадськості. Саме екологічна тема, починаючи з другої половини 1980-х років, трансформувалась із забороненої у провідну в публічному просторі. Участь інтелігенції, науковців, журналістів і громадських активістів у висвітленні правди про трагедію стала фундаментом для формування «постчорнобильської» громадянської свідомості. Дослідження парламентських дебатів, зокрема виступів Ю. Щербака та В. Яворівського, засвідчило політизацію чорнобильської теми в умовах гласності.

У третьому розділі було проаналізовано, яким чином тема ЧАЕС інтегрується в сучасну шкільну історичну освіту. Екологічна компетентність, згідно з Концепцією Нової української школи, Державним стандартом і чинними підручниками, є наскрізною, тому уроки історії мають значний потенціал для її формування. Вивчення теми Чорнобильської катастрофи дозволяє учням формувати не лише знання про подію, а й особисту позицію щодо дій влади, етичних дилем і громадянської відповідальності за довкілля.

У четвертому розділі запропоновано практичні методики для викладання цієї теми: організація тематичних дискусій, рольових ігор, проєктів, джерелознавчих практик і інтерактивних уроків. Зокрема, створено авторську модель уроку «Чорнобильська катастрофа – історичні та громадянські виміри», яка демонструє реалізацію екологічної й громадянської компетентностей у

навчальному процесі через інструменти історичної критики, морального осмислення та співпереживання.

Сьогодні, в умовах глобальних екологічних викликів і повномасштабної війни в Україні, досвід Чорнобиля знову стає актуальним. Його вивчення сприяє вихованню відповідального громадянина, що усвідомлює цінність правди, людського життя, прозорості в управлінні та екологічної безпеки. Результати дослідження мають як науково-історичну, так і прикладну методичну цінність. Їх впровадження в навчальну практику дозволить поєднати академічні знання з формуванням компетентностей, що відповідають цілям сталого розвитку, європейським стандартам освіти та очікуванням сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові документи

1. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#Text>
2. Закон України «Про освіту». Верховна Рада України, Київ. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Концепція Нової української школи. МОН України, Київ. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nush1-4/konzepczyia.pdf>
4. Методичні рекомендації МОН України ,о щодо викладання історії у 11 класі. Київ. 2022. URL: <https://mon.gov.ua>
5. Постанова Верховної Ради України «Про встановлення Дня вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС». № 945-XIV від 10.12.1999.
6. Програма з історії України для 11 класу. Затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 1407 від 20.10.2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-navchalnih-program-dlya-11-klasu>

Опубліковані документи і матеріали

7. Національна доповідь України «Тридцять п'ять років Чорнобильської катастрофи: радіологічні та медичні наслідки, стратегії захисту та відродження». Київ. 2021. 283 с.
8. Повідомлення ТАРС від 28 квітня 1986 року. Правда. 1986.
9. Чорнобильське досьє КГБ: від будівництва до аварії: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС, ч. 1, ч. 2. Київ. 2006.

Наукові праці

10. Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2016. 112 с. URL: <https://uinp.gov.ua>

11. Бар'яхтар В. Г. (ред.). Чорнобильська катастрофа. Київ: Наукова думка, 1995. 547 с.
12. Бондар І. Ядерна енергетика: екологічні та соціальні наслідки. Київ: Либідь, 2017. 224 с.
13. Брайчевський М. Ю. Чорнобиль: причини і наслідки. Український історичний журнал. 1996. № 2. С. 41–52.
14. Горбулін В. Безпека в умовах техногенних загроз: уроки Чорнобиля. Харків: Акта, 2018. 198 с.
15. Дейнека Т. Чорнобиль: історія і пам'ять. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 184 с.
16. Ковтун Г. О. Я писатиму тобі щодня... Повість у листах. Київ: Веселка, 1989. 142 с.
17. Лук'яненко Л. Чорнобильська трагедія і сучасність. Чернігів: Сіверянський центр, 2019. 140 с.
18. Нестерович В. Соціальна політика в умовах радіаційної кризи: Чорнобильський вектор. Дніпро: НГУ, 2017. 205 с.
19. Нікітченко Г. Радіаційна безпека: проблеми і рішення після Чорнобиля. Київ: Академперіодика, 2020. 210 с.
20. Плохій С. М. Чорнобиль: історія ядерної катастрофи. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 396 с.
21. Руденко О. Історична правда про Чорнобиль. Київ: Український пріоритет, 2016. 152 с.
22. Сердюк А. М., Тимченко О. І., Линчак О. В. Вплив радіації на організм людини і тварин. Київ: ДІА, 2011. 200 с.
23. Щербак Ю. М. Чорнобиль. Документальна повість. Київ: Радянський письменник, 1991. 223 с.
24. Яворівський В. О. Марія з полином у кінці століття. Київ: Український письменник, 1990. 239 с.
25. Яковлева С. Чорнобиль як соціокультурний феномен. Харків: Право, 2021. 176 с.

26. International Atomic Energy Agency (IAEA). Summary Report on the Post-Accident Review Meeting on the Chernobyl Accident (25–29 August 1986). Vienna: IAEA, 1986. 220 p. (Safety Series No. 75-INSAG-1). URL: <https://www.iaea.org/publications/3598>

27. Marples D. R. Ukraine Under Perestroika: Ecology, Economies and the Workers' Revolt. New York: St. Martin's Press, 1991. P. 137–141.

28. Mulev S. The Chernobyl Nightmare Revisited. BBC News. 2006. April 18. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4918742.stm>

29. Schmemmann S. Soviet Announces Nuclear Accident at Electric Plant. The New York Times. 1986. April 29. URL: <https://www.nytimes.com/1986/04/29/world/soviet-announces-nuclear-accident-at-electric-plant.html>

Навчальні програми і підручники

30. Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України. 11 клас. Київ: Генеза, 2020.

31. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України. 11 клас. Харків: Ранок, 2021.

32. Пометун О. І., Мороз П. В. Історія України. 11 клас. Київ: Оріон, 2022.

33. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України. 11 клас. Харків: Ранок, 2019.

34. Щупак І. Я. Історія України. 11 клас. Дніпро: Ліра, 2021.

35.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

План-конспект з історії України

Дата: 01.03.2024

«Чорнобильська катастрофа – історичні, екологічні та громадянські виміри»

11 клас

Мета:

навчальна:

розкрити суть, масштаби та наслідки аварії на Чорнобильській АЕС; охарактеризувати реакцію радянської влади, ЗМІ та громадськості на катастрофу; пояснити значення Чорнобильської трагедії в історичному та політичному контексті доби перебудови;

розвивальна:

формувати навички критичного мислення, аналізу історичних джерел, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями; розвивати здатність до морального оцінювання дій влади та усвідомлення суспільної відповідальності;

виховна:

виховувати екологічну свідомість, повагу до героїзму ліквідаторів, усвідомлення значення правдивої інформації, формувати громадянську позицію й готовність діяти в інтересах збереження довкілля.

Обладнання:

роздруківки історичних джерел і карт, інфографіка, анкета рефлексії, онлайн-сервіс WordItOut.

Література: Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту). – Харків: Ранок, 2019. – 256 с.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Час проведення	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітка
2 хв	I. Організаційний момент	Привітання. Постановка теми уроку. Мотиваційне запитання: «Чому трагедія Чорнобиля є темою не лише минулого, а й сучасності?»	Слухають вступне слово. Висловлюють перші думки щодо теми. Визначають актуальність проблеми.	
5 хв	II. Актуалізація знань	Проводить асоціативну вправу . Записує на дошці ключові слова, пов'язані з поняттями «радіація» і «відповідальність».	Формулюють асоціації. У створений «хмарі слів» виділяють основні ключові поняття. Працюють з онлайн-сервісом WordItOut.	
23 хв	III. Вивчення нового матеріалу	Читає мінілекцію про причини, перебіг і наслідки	Слухають, занотовують, аналізують джерела.	

		Чорнобильської катастрофи. 26 квітня 1986 року о 1:23 ночі на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції сталася аварія, яка стала найбільшою техногенною катастрофою в історії людства. Вибух реактора призвів до масового викиду радіоактивних речовин у навколишнє середовище, наслідки якого відчуються до сьогодні. Причини трагедії були комплексними.		
--	--	---	--	--

		Передусім, мали місце технічні недоліки самого реактора типу РБМК-1000. Він мав конструкційні особливості, які робили його нестабільним на низьких потужностях. Вибух стався під час проведення експерименту, в ході якого було допущено грубі порушення регламенту. Але техніка – це лише частина проблеми. Важливо розуміти й управлінські та організаційні чинники. Це – низька культура безпеки, брак		
--	--	--	--	--

		критичного мислення, страх перед ініціативою, тиск на операторів станції з боку керівництва, які вимагали «виконати план» будь-якою ціною. Людський фактор у цій ситуації відіграв не меншу роль, ніж технічний. Реакція радянської влади на аварію показала слабкість авторитарної системи. У перші години після вибуху інформація ретельно приховувалась. У місті Прип'ять – за три кілометри		
--	--	---	--	--

		від станції – ще добу тривало звичайне життя. Діти пішли до шкіл, працювали підприємства. Масова евакуація почалася лише наступного дня, 27 квітня. Тим часом радіоактивна хмара вже поширювалась територією України, Білорусі, Росії та досягла Скандинавії. Вперше про аварію світ дізнав не з Москви, а зі шведської атомної електростанції, де було зафіксовано аномальний		
--	--	---	--	--

		рівень радіації. Влада діяла із запізненням, суперечливо і непрозоро: навіть ліквідатори, яких відправляли на станцію, не отримували повної інформації про рівень небезпеки. Населення, особливо в навколишніх селах, залишалося в зоні зараження ще довгі дні без будь-яких засобів захисту. Наслідки аварії виявилися масштабними як у короткостроковій , так і в		
--	--	---	--	--

		довготривалій перспективі. Було евакуйовано понад 100 тисяч людей, ще кілька мільйонів проживали на забруднених територіях. Радіоактивне забруднення охопило 150 тисяч квадратних кілометрів. Ураження здоров'я, зростання онкологічних захворювань, психологічні травми – усе це ще десятиліттями впливало на людей. Чорнобиль спричинив екологічну кризу,		
--	--	--	--	--

		але також – політичний злам. Це була точка неповернення для багатьох громадян, які втратили довіру до радянської влади. Саме на тлі чорнобильської трагедії посилився громадський контроль, почали формуватися незалежні екологічні та правозахисні рухи. В Україні активізувалася інтелігенція, посилився тиск на владу з боку суспільства. Чорнобиль – це не лише трагедія минулого. Це		
--	--	---	--	--

		урок для сьогодення про ціну неправди, про відповідальність влади та суспільства, про те, як технічні помилки в поєднанні з політичним замовчуванням можуть перерости у катастрофу глобального масштабу.		
		Організовує вправу « Мозаїка фактів ».	Працюють у групах: компонують факти, визначають історичні та моральні наслідки. Учні отримують «пазли» – короткі фрагменти	

			інформації (цитати, дати, свідчення, уривки з мап, уривки з Нацдоповіді). Працюючи в малих групах, вони повинні: 1. Об'єднати фрагменти за смісловим и блоками (до/під час/після катастрофи); 2. Представит и їх як «історію катастрофи » у 4–5 реченнях; 3. Визначити емоційний, соціальний та політичний	
--	--	--	--	--

			ефекти кожного блоку. Завдання: ● Чому відбулися саме такі дії влади? ● Якими були альтернативи поведінки? ● Як діяли б ви в ролі громадянина, лікаря, журналіста? Це завдання стимулює не лише фактичну, а й моральну оцінку подій. Використовуйте ці фрагменти для складання	
--	--	--	--	--

			логічної розповіді про хід і наслідки Чорнобильської катастрофи. 26 квітня 1986 року, 1:23 – вибух на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС. Повідомлення ТАРС з'явилося лише 28 квітня, після сигналу зі Швеції. Прип'ять евакуювали лише через 36 годин після вибуху. Радіаційна хмара накрила Україну та Європи. У перші години аварії	
--	--	--	---	--

			загинуло понад 30 людей, тисячі зазнали гострого опромінення. В. Яворівський у ВР УРСР закликав розслідувати дії влади та допомогти постраждалим. Згідно з Нацдоповіддю (2021), понад 2 300 000 людей в Україні були евакуйовані або переселені. Ю. Щербак назвав Чорнобиль «точкою неповернення» для радянської інформаційної політики. «Чорнобильське досьє КГБ»:	
--	--	--	--	--

			відомо, що про ризики аварії повідомлялось за кілька місяців до трагедії. Ліквідатори працювали в надзвичайних умовах, отримуючи дозу, яка перевищувала норми в десятки разів. Сьогодні зона відчуження – об'єкт досліджень, туризму та нагадування про відповідальність людини.	
		Організовує мінідискусію «Що могло б змінити перебіг	Обговорюють альтернативні дії влади.	

		подій – відкритість чи технічна підготовка?»		
10 хв	IV. Інтерактивн а вправа «Рада безпеки»	Організовує рольову гру . Дає інструкції щодо формування команд і завдання.	Виконують рольові функції членів уряду 1986 р.: обговорюють план дій, аргументують власні рішення, презентують їх класу.	
5 хв	V. Підсумок уроку	Проводить анкету рефлексії за трьома запитаннями. Підбиває підсумки уроку.	Заповнюють анкету. Обмінюються враженнями. Формулюють висновки.	
2 хв	VI. Домашнє завдання	Пояснює суть домашнього завдання: написання есе або створення екоплакату .	Записують завдання. Формулюють тему есе або обирають творче завдання.	

